

NIJOLĖ SLIŽIENĖ

LIETUVIŲ KALBOS VEIKSMAŽODŽIŲ VALENTINGUMAS IR SINTAKSINĖ KLASIFIKACIJA

1. VEIKSMAŽODŽIŲ SINTAKSINĖS KLASIFIKACIJOS PAGRINDAS – VALENTINGUMAS

Valentinėmis veiksmažodžių ypatybėmis yra paremtas tradicinis jų skirstymas į asmeninius ir beasmenius (pagal tai, ar galimas prie jų asmenuojamųjų formų vardininkas, ar ne), į tranzityvinius ir intranzityvinius (atsižvelgiant į tai, ar jie reikalauja galininko, ar ne). Tačiau galimà ir detalesnė veiksmažodžių klasifikacija, paremta jų sintaksinėmis ypatybėmis, kai atsižvelgiama į visą veiksmažodžio reikalaujamų formų kompleksą¹.

Paskutiniuoju metu daug kalbama ir rašoma ne tik apie veiksmažodžio, bet ir apie kitų kalbos dalių (daiktavardžio, būdvardžio) valentingumą², tačiau daugeliu kardinalinių klausimų, pvz., kas laikytina valentingumu, kur slypi jo esmė, kokiam kalbos lygmeniui ar lygmenims jis priklauso, taip pat kokie yra praktiniai valentingumo nustatymo būdai, kol kas vieningos nuomonės nėra. Plačiau nesileisdami į valentingumo tyrinėjimo istoriją³ ir nepretenduodami į išsamų jo nagrinėjimą, pabandysime paaiškinti, kaip valentingumas suprantamas šiame straipsnyje, kad būtų aišku, kuo bus remiamasi sintaksiškai klasifikuojant veiksmažodžius⁴.

¹ Pirmą tokį bandymą lietuvių kalbos moksle yra atlikusi E. Geniušienė (1971; Генюшене 1970).

² Valentingumo klausimai buvo plačiai nagrinėjami XII tarptautiniame lingvistų kongrese, vykusiam 1977 m. Vienoje; pranešimai paskelbti atskiru leidiniu (Abraham 1978). Kiek anksčiau išėjo G. Helbig parengtas straipsnių rinkinys, skirtas valentingumo klausimams (Helbig 1971). Apie veiksmažodžio valentingumą bene daugiausia yra rašęs vokiečių kalbininkas G. Helbigas; ankstesnieji jo darbai šiuo klausimu yra apibendrinti paskutinėje studijoje (Helbig 1982). Be to, minėtini dar šie stambesni bei ryškesni darbai: Bondzio 1969; 1971; 1976; 1977; 1978; Emons 1974; Pasch 1977; Sommerfeldt 1973; 1977; Sommerfeldt – Schreiber 1974; Wotjak 1976; 1978; Апресян 1974, 119–156; Степанова 1973. Su semantiniu valentingumu labai artimai susiję Ch. J. Fillmore'o darbai (1968; 1969 a; 1969 b; 1972; Филмор 1981).

³ Valentingumo tyrinėjimo istoriją nuo pat jo sampratos užuomazgų viduramžių scholastikoje iki mūsų amžiaus aštuntojo dešimtmečio pradžios yra plačiai nušvietęs R. Bräueris (1974); gana plati tyrinėjimo apžvalga taip pat pateikta Helbig–Schenkel 1975, 12 tt.

⁴ Palyginti su anksčiau paskelbtais autorės darbais (Sližienė 1978; 1980), šiame straipsnyje kai kurie su valentingumu artimai susiję dalykai interpretuojami kiek kitaip. Visų pirma tai liečia požiūrį į veiksmažodžio žymimą situaciją. Autorė atsisakė Ch. J. Fillmore'o ir daugelio kitų kalbininkų nuomonės, kad veiksmažodžio žymima situacija visiškai atitinka tikrovės situaciją (šio požiūrio kritiką žr. Starosta 1978, 508 tt.), ir mano, kad veiksmažodis su savo valentiniais palydovais pateikia tik tam tikrą realios situacijos semantinį įvertinimą, kuris gali sutapti arba nesutapti su tos situacijos psichiniu atvaizdu žmogaus sąmonėje (plačiau apie tai žr. 1.1.4).

1.1. VEIKSMAŽODŽIŲ SINTAKSINIS IR SEMANTINIS VALENTINGUMAS

1.1.1. Dabartinėje lingvistikoje veiksmožodis paprastai išskiriamas iš kitų kalbos dalių kaip konstruktyviausia žodžių klasė. Jam pripažįstamas centrinis vaidmuo sakinyje, nes jo prigimtis, vidinės ypatybės lemia sakinio sudėtį ir jos pobūdį: kokie daiktavardžiai turi lydėti veiksmožodį, koks jų santykis su juo, kokia tų daiktavardžių semantinė charakteristika (Чейф 1975, 115; Helbig – Schenkel 1975, 24 tt.; Распопов 1975, 166). „... visas žmogaus sąvokų pasaulis nuo seno padalintas į dvi pagrindines sferas. Viena jų, veiksmožodžio sfera, apima būsenas (padėtį, kokybę) ir įvykius; kita, daiktavardžio sfera, apima „daiktus“ (kaip fizinius objektus, taip ir sudaiktintas abstrakcijas). Aš manau, kad iš jų centrinis yra veiksmožodis, o periferinis – daiktavardis“ – rašo Chafe'as (Чейф 1975, 114). Kaip tik nuo veiksmožodžio priklauso daiktavardis ir jo pobūdis, o ne atvirkščiai (ten pat, p. 115). Veiksmožodžio semantinės ypatybės didele dalimi nulemia viso sakinio turinį (ten pat, p. 190).

Veiksmožodžio reikšmės sąlygojama ypatybė jungtis su tam tikru skaičiumi jam reikalingų tam tikros formos žodžių vadinama jo sintaksiniu valentingumu, o jį lydintys žodžiai bei jų formos – jo valentiniais palydovais⁵. Pvz., veiksmožodis *skaldo* reikalingas dviejų daiktavardžio linksnių – vardininko ir galininko: *vyrai skaldo malkas, duoda* reikalauja trijų formų – vardininko, galininko ir naudininko: *mokinys duoda mokytojui sąsiuvinį, veiksmožodžiui verkia* užtenka vieno vardininko: *vaikas verkia, o šqla* neturi nė vieno palydovo, jis yra nevalentingas. Pagal turimų palydovų skaičių veiksmožodžiai skirstomi į vienvalenčius, divalenčius, trivalenčius, keturvalenčius; atskirą klasę sudaro nevalentingieji veiksmožodžiai (visi jie beasmeniai). Veiksmožodžio sintaksinį valentingumą atvaizduoja sintaksinio modelis. Joje atitinkamais simboliais pažymėtas veiksmožodis ir jo valentiniai palydovai, pvz., *duoti* SinVS yra $N_n - Vf - N_a - N_d^6$. Kiekvieno veiksmožodžio SinVS kartu modeliuoja su juo sudaryto veiksmožodinio sakinio branduolį.

1.1.2. Kita valentingumo pusė yra veiksmožodžio semantinis valentingumas. Jį rodo veiksmožodžio semantinė valentingumo struktūra (toliau – SemVS).

Veiksmožodžio reikšmė aiški tik tada, kai jis eina su savo valentiniais palydovais, kuriais realizuojami tam tikri jo semantiniai požymiai. Vadinasi, veiksmožodžio reikšmė, jo semantinės ypatybės paaiškėja iš veiksmožodinio sakinio branduolio, o tai reiškia, kad veiksmožodžio SemVS turi sutapti su atitinkamo veiksmožodinio sakinio propozicija, kuri paprastai apibrėžiama kaip sakinio reikšmė (Palmer 1982, 69), sakinio prasminė, arba semantinė, struktūra (Апутьюнова 1976, 34, 37), sakinio gilioji struktūra (Fillmore 1968; Cook 1978, 296). Vadinasi, tai, kas yra teigiama apie propoziciją, turėtų tikti ir veiksmožodžio SemVS.

⁵ Lingvistinėje literatūroje jie vadinami gana įvairiai: aktantais (Tesnière 1959; Helbig 1982; Sommerfeldt – Schreiber 1974), determinantais (Geniušienė 1971), partneriais (Mitspieler) (Helbig – Schenkel 1975), papildymais (Ergänzungsbestimmungen) (Erben 1964; 1968) ir kt.

⁶ Valentinių palydovų formoms žymėti darbe vartojami simboliai paaiškinti 2 skyriuje.

Propoziciją sudaro dviejų tipų termai: predikatai ir argumentai (Palmer 1982, 69 tt.; plg. Tekorienė 1982, 135–136), arba kintamieji (Степанов 1980, 312). Predikatai yra reliaciniai termai ir sakinyje dažniausiai atitinka veiksmažodžius, o argumentai yra priklausomi nuo predikatų ir sakinyje paprastai atitinka daiktavardžius. Tuo būdu sakinio branduolys, arba veiksmažodis su savo palydovais, yra predikatas su tam tikru argumentų rinkiniu, kurie sakinyje yra realizuoti konkrečiais leksiniais vienetais.

N. Arutiunova propoziciją apibūdina kaip sakinio semantinę struktūrą, vieni-jančią denotacinę ir signifikacinę reikšmę, iš kurių svarbiausia yra signifikacinė reikšmė (Арутюнова 1976, 37, plg. 10–11, 45). Propozicijai, taip pat ir sakinio branduoliui, būdingas komponentų semantinis heterogeniškumas: predikatas (ir sakinyje jį atitinkantis veiksmažodis) yra susijęs su signifikaciniu lygmeniu, o argumentai (ir juos atitinkantys daiktavardžiai) – su denotaciniu. Predikatas – tai tam tikras požymis, priskiriamas argumentui, arba santykis tarp dviejų ir daugiau argumentų. Jis turi reikšmę, bet neturi referento, t. y. nenurodo daikto realiaame pasaulyje. Predikatiniai žodžiai priklauso ženklų-savokų kategorijai, jų ženklo funkcija realizuojama tik signifikato atžvilgiu (Арутюнова 1976, 329, 378). Predikatas – tai turinys, esmė, semantikos reiškiny (Степанов 1980, 321). Argumentai atitinka tikrovės daiktus, jų funkcija yra identifikuojamoji. Tuo būdu sakinio semantinė struktūra (tuo pačiu ir veiksmažodžio SemVS) yra nevienalytė ir jos negalima sulygtinti su žodžio reikšme.

1.1.3. Sakinys kartais (mūsų manymu – nepagrįstai) laikomas „sudėtinu ženklu“ – ypatinga nominacijos forma, kurios denotatas yra ne daiktas, o visa situacija (apie tai žr. Москальская 1981, 9–10; Степанов 1980, 320). Tai denotacinė sakinio semantikos tyrinėjimo kryptis, kuri ieško tiesioginio ryšio tarp sakinio ir jo žymimos ekstralingvistinės situacijos (žr. dar Арутюнова 1976, 6–8).

Sakinio semantinė struktūra atvaizduoja tam tikrą situaciją, kuri atsispindi mūsų sąmonėje predikatinų struktūrų pavidalu⁷, tačiau tai nėra sakinio denotatas, o tik tam tikra jo semantinė interpretacija – signifikatas. Pvz., sakiniu (1) *Vyrai iškrovė daiktus iš vežimo* nusakoma situacija, kurioje dalyvauja trys referentai: krovėjas, kraunami daiktai ir vieta, iš kurios jie iškraunami. Šio sakinio semantinė struktūra susideda iš predikato ir trijų aktantų⁸ – agento₁, patiento ir pradinio taško, kurie visiškai atitinka referentų situacinius vaidmenis, vadinasi, ši semantinė struktūra yra tiesioginis tikrovės situacijos atvaizdas. Tačiau sakiniu (2) *Vyrai iškrovė vežimą* ta pati situacija jau kitaip nusakoma. Predikatas čia turi tik du aktantus – agentą₁ ir patientą – ir jie neatitinka referentų situacinių vaidmenų. Vieta, iš kurios iškraunami

⁷ Predikatai yra ir minties struktūros, ir kalbos struktūros. Pirmuoju atveju juose atsispindi tikrovės santykiai tarp daiktų, tų santykių struktūra; predikatai tada suprantami kaip intelektualinis denotato modelis. Antruoju atveju predikatai yra informacijos, perduodamos kalbos struktūromis, modeliai (Семенюк 1977, 112).

⁸ Aktantai – tai argumentai su nusakyta semantine funkcija. Semantinių funkcijų, arba semantinių linksnių, pavadinimai ir trumpas apibūdinimas bei pavyzdžiai pateikiami toliau, žr. 1.1.6.

daiktai, šiame sakinyje traktuojama kaip pacientas, tuo iškeliamas jos aktualumas, o kraunamieji daiktai tampa visiškai nebeaktualūs ir neturi jokio atitikmens nei sakinyje, nei jo semantinėje struktūroje. Lyginant šių dviejų sakinių semantines struktūras su atitinkama tikrovės situacija, išryškėja jų skirtingos signifikacinės reikšmės: pirmuoju atveju pasakyta, kas buvo daroma su daiktais, o antruoju atveju – su vežimu.

1.1.4. Lingvistinėje literatūroje veiksmažodžio pateikiama semantinė situacijos interpretacija autorių aptariama kaip kalbinė situacija (Храковский 1974, 9), abstrakti situacija (Сыцов 1973, 22 tt.), situacija kaip sudėtinis semantinis vienetas (Сильницкий 1973, 373) ir kt., iškeliami jos skirtumai nuo vadinamosios denotacinės situacijos. Tačiau konkrečiai analizuojant sakinio semantiką (arba veiksmažodžio semantinę struktūrą), šios situacijos dažnai sutapatinašios ir referentų vaidmenys iš tikrovės situacijos perkeliama į šią veiksmažodžio žymimą situaciją, tuo pačiu ir į sakinio semantinę struktūrą arba į veiksmažodžio SemVS (žr., pvz., Апресян 1974, 134 tt.)⁹. Tada visų, kad ir labai skirtingos sandaros sakinių semantinės struktūros, kurias galima susieti su ta pačia tikrovės situacija, laikomos vienodomis ir sutampančiomis su ja tiek aktantų skaičiumi, tiek jų pobūdžiu. Pvz., J. Апресянas tokių sakinių, kaip *Он заливает бак горючим* ↔ *Он заливает горючее в бак*, semantiką apibūdina šitaip: veikėjas – talpinimo veiksmas – patalpa – medžiaga ↔ veikėjas – talpinimo veiksmas – medžiaga – patalpa (Апресян 1967, 58). Kaip matome, sakinių semantika abiem atvejais nusakoma vienodai ir visiškai atitinka dalykų padėtį tikrovėje. Autorius ir pats sako, kad abiejuose sakiniuose (transformose) aprašomos tos pačios klasės situacijos, o sakinių semantiniai skirtumai priklauso nuo to, kuris situacijos elementas laikomas svarbesniu; jis gali būti pasakytas anksčiau už kitus, pabrėžiamas loginiu kirčiu, dėl to atitinkamai pakinta tuos pačius situacijos dalykus žyminčių žodžių sintaksinės pozicijos sakinyje¹⁰.

Panašiai ir Ch. J. Fillmore'as bei jo teorijos šalininkai (J. Pleinesas, S. Andersonas, W. A. Cookas ir kt.) yra tos nuomonės, kad sakinio semantika tiesiogiai atspindi išorinę situaciją. Visi sakiniai, kuriuos galima susieti su ta pačia situacija, nors juos sudaro skirtingi veiksmažodžiai ir jų sintaksinė struktūra skiriasi, jų laikomi turinčiais tą pačią semantinę struktūrą, kuri visiškai atitinka ekstralingvistinę situaciją. Iš to galima daryti prielaidą, kad visiškas atitikimas (1 : 1) yra taip pat ir tarp gramatinės struktūros ir ekstralingvistinės situacijos (Starosta 1978, 508–527¹¹; plg. Palmer 1982, 86–87). Tam, kad paaiškėtų tų sakinių semantiniai skirtumai, o kad jie

⁹ Kalbos ir tikrovės kategorijų sutapatinimą N. Arutiunova aiškina tuo, kad tikrovė semantinėse schemose egzistuoja ne savo „žaliu“ pavidalu, o jau perleista per klasifikuojančią ir abstrahuojančią žmogaus sąmonę, atsispindėjusi ir įsitvirtinusi kalboje; dėl to tikrovės elementai tiesiog nepastebimai „pakeliami“ į kalbos lygmenį (Арутюнова 1976, 35).

¹⁰ Panašūs ir I. Susovo tyrinėjimų rezultatai, gauti naudojant predikatinę analizę, žr. Сыцов 1973, 51 tt.

¹¹ S. Starosta šiame savo straipsnyje yra pateikęs išsamią ir, atrodo, pagrįstą šios koncepcijos kritiką.

tikrai yra, niekas tuo neabejoja¹², prireikia, kaip pažymi S. Starosta, keletą „gilių, gilesnių ir giliausių lygmenų“, giliosios struktūros subjekto ir objekto pozicijų, kuriose, priklausomai nuo pasakymo tam tikro aspekto, turi būti tai vienas, tai kitas konstituentas (Starosta 1978, 518, 523). S. Starostos nuomone, tyrinėtojas tokiais atvejais domisi ne lingvistinėmis struktūromis, o visų pirma situacijų ir reikšmių tipologija, kas sintaksiniu požiūriu negali būti pateisinama. Tą pačią išorinę situaciją gali atitikti skirtingi veiksmažodžiai, turintys skirtingas semantinių linksnių struktūras, o tai rodo, kad ta situacija jais nusakoma skirtingai; sakinio semantinė reprezentacija apima tik tam tikrus išorinės situacijos aspektus (Starosta 1978, 512–513, 522).

1.1.5. Veiksmažodžio SemVS galima nustatyti turint prieš akis su juo sudarytus sakinius. Tik sakinyje paaiškėja veiksmažodžio reikšmė ir kaip interpretuojama nusakomoji tikrovės situacija. Predikato aktantus atitinka tik tie situacijos dalyviai, kurie pasakomi sakinyje atitinkamomis nuo veiksmažodžio priklausomomis žodžių formomis. Tie referentai, kurie sakinyje negali būti pasakomi, lieka už veiksmažodžio SemVS ribų kaip neaktualioji situacijos dalis, nerelevantiška veiksmažodžio reikšmei (žr. (2) sakinį)¹³.

Predikato aktantų sintaksinės reprezentacijos sakinyje yra veiksmažodžio valentiniai palydovai. Atsižvelgiant į jų gramatinę formą ir iš dalies į jų leksinę reikšmę galima spręsti apie veiksmažodžio SemVS, t. y. apie tai, kaip semantiškai interpretuojami referentų situaciniai vaidmenys. Tarp gramatinių linksnių, kurie yra būdingiausios veiksmažodžio palydovų formos, ir semantinių funkcijų, arba semantinių linksnių, yra tam tikras ryšys, nors visiško atitikimo (1 : 1) tarp jų ir nėra¹⁴. S. Kacnelsonas yra pažymėjęs, kad linksnių reikšmės išskyla ne kalboje, veikiamos konteksto, o yra kalbės, jos vidinės struktūros faktas. Kontekstas yra ne reikšmių generatorius, o jų išorinis „išryškintojas“, padedantis atskirti vieną linksnio funkciją nuo

¹² E. Moravcsik (1978, 255), pvz., pažymi, kad visi lingvistai (ypač S. Andersonas), tyrinėję anglų k. veiksmažodžius, reiškiančius pripildymą arba ištuštinimą, yra nurodę, kad tokios alternacinės konstrukcijos, kaip *John smeared paint on the wall* „Džonas tepė dažus ant sienos“ ir *John smeared the wall with paint* „Džonas tepė sieną dažais“ tikrai semantiškai skiriasi. Tačiau tas skirtumas autorės nurodomas tik sienos atžvilgiu: antrajame sakinyje esą teigiama, kad ji visa apimta veiksmo, o pirmajame to neturima galvoje (plg. Fillmore 1968, 48; 1969 a, 127–128). S. Starosta sakytų, kad pirmajame sakinyje apskritai kalbama ne apie sieną, o apie dažus ir tai, kas su jais daroma (plg. Starosta 1978, 512–513).

¹³ Kartais referento turinys labai konkrečiu pavidalu yra inkorporuotas veiksmažodžio leksinėje reikšmėje, pvz., veiksmažodžiai *uogauti*, *grybauti*, *riešutauti* inkorporuoja renkamus daiktus, o *miluoti*, *rašaluoti*, *šukuoti* – veiksmo įrankį ar priemonę; tuos dalykus nurodo veiksmažodžių kamieno daiktavardinė dalis (jų derivacinis pamatas), todėl sakinyje jie negali būti atskirai pasakomi. Nėra jokio pagrindo manyti, kad šių veiksmažodžių SemVS turėtų būti patientas ar instrumentas, atitinkantys inkorporuotuosius tikrovės dalykus, nes šių veiksmažodžių reikšmė tokių aktantų nereikalauja.

¹⁴ Plg. Fink 1978, 180. Autorius teigia, kad nors gramatiniai linksniai turi daug funkcijų, tačiau pastebėta, kad tokios reliacinės konstantos, kaip agentas ir instrumentas, kryptis (Direction, Goal) ir kryptinga lokacija (Directional Location), daugelyje kalbų turi labai reguliarias išorines reprezentacijas.

kitos (Кацнельсон 1972, 42). Vieniems linksniams būdingesnės vienos, kitiems – kitos semantinės funkcijos.

Vardininko ir galininko semantika labai priklauso nuo veiksmožodžio reikšmės. Pvz., jeigu veiksmožodis reiškia veiksmą, vardininkas paprastai reprezentuoja veiksmo subjektą, kuriuo dažniausiai esti agentas (pvz., *vaikas bėga, senelė verpia linus*), o galininkas – veiksmo objektą, kuriuo dažniausiai esti pacientas (pvz., *kiškis graužia morką*) ir gana dažnai veiksmo turinys (kontentyvas) (pvz., *karys vykdo įsakymą*). Kai veiksmožodis reiškia būseną arba procesą, vardininkas paprastai reprezentuoja būsenos subjektą, kuriuo dažniausiai esti pacientas (pvz., *vaikas serga, pieštukas nulūžo*), beneficentas (pvz., *brolis turi namą*) arba percipientas (pvz., *žmonės mato*), o galininkas – būsenos objektą, kuriuo dažniausiai esti būsenos turinys (pvz., *girdžiu triukšmą, komanda laimėjo rungtynes*), rečiau pacientas (šalia beneficento, pvz., *jie gavo butą, mes turime sodą*). Kitų linksnių reikšmės yra savarankiškesnės ir mažiau priklausomos nuo veiksmožodžio reikšmės¹⁵. Pvz., naudininkas reprezentuoja beneficentą tiek prie veiksmo, tiek prie būsenos ar proceso reikšmės veiksmožodžių (plg.: *vaikai padėjo tėvams, jam sekasi, namas atiteko broliui*), tačiau percipientą jis reprezentuoja tik prie būsenos (percepcijos) veiksmožodžių (pvz., *vaikui norisi miego*).

Taigi žinodami veiksmožodžio reikšmę, sakinyje galime numanyti jo palydovų semantines funkcijas ir, atsižvelgę taip pat į nusakomą tikrovės situaciją, galime nustatyti jo SemVS. Kita vertus, žinodami veiksmožodžio reikšmę ir SemVS, galime nustatyti jo SinVS (plg. 1.3.1).

W. Bondzio, W. Flämigas, J. Apresianas ir kiti tyrinėtojai, nustatydami veiksmožodžių semantinį valentingumą, išėities tašku laiko žinomą veiksmožodžio reikšmę (plačiau apie tai žr. Sližienė 1978, 111–112). W. Bondzio žodžiais, „turi valentingumą“ visų pirma reiškia, kad kalbinė išraiška (pvz., veiksmožodis) savo abstraktaus turinio pagrindu turi laisvų vietų santykių logikos prasme (1969, 234–235). Laisvų vietų skaičius iš tikrųjų priklauso nuo predikato – veiksmožodžio abstraktaus turinio, bet argumentų semantinės funkcijos šiuo atveju, kai remiamasi tik veiksmožodžio reikšme, gali būti nustatomos tik analizuojant nusakomą tikrovės situaciją; tuo būdu referentų situaciniai vaidmenys perkeliama į veiksmožodžio SemVS ir ši tiek aktantų skaičiumi, tiek jų pobūdžiu visada atitinka tikrovės situacijos sudėtį.

Mūsų nuomone, argumentų semantinės funkcijos ir veiksmožodžio SemVS priklauso nuo to, kaip semantiškai interpretuojama nusakomoji tikrovės situacija ir kokia veiksmožodžio bendroji signifikacinė reikšmė, o tai paaiškėja tik sakinyje.

Veiksmožodžio SemVS užrašoma kaip predikatinė struktūra, kurioje pažymėtos argumentų semantinės funkcijos, o vietoj predikato (požymio F arba santykio R) įrašytas atitinkamas veiksmožodis arba jo simbolis V, pvz.: *duoti* [A, P, B] arba V [A, P, B]; vadinasi, veiksmožodžio *duoti* reikšmė suvokiama kaip trivietis predi-

¹⁵ Plg. E. Kuryłowicziaus linksnių skirstymą į gramatinius ir konkrečiuosius. Vardininkas ir galininkas – gramatiniai linksniai, jų pagrindinė funkcija yra sintaksinė. Visų kitų linksnių pagrindinė funkcija yra semantinė (Курилович 1962).

katas, t. y. kaip santykis tarp agento, patiento ir beneficianto. SemVS rodo veiksmąžodžio aktantų skaičių ir pobūdį abstrakčiame loginiame-semantiniame lygmenyje, kartu ji rodo, kiek valentinių palydovų veiksmąžodis turi išoriniame sintaksės lygmenyje ir kokios tų palydovų semantinės funkcijos. Be to, SemVS leidžia pamatyti veiksmąžodžių, turinčių vienodas SinVS, semantikos skirtumus ir turinčių skirtingas SinVS – semantikos bendrumą; skirtingos SemVS taip pat gali rodyti tų pačių tikrovės dalykų nevienodą semantinę interpretaciją.

1.1.6. Argumentų semantinėms funkcijoms nusakyti vartojami šie semantinių linksnių pavadinimai¹⁶.

Agentas [A] – veiksmo atlikėjo funkcija, kurią suponuoja akcionalinės reikšmės veiksmąžodžiai. Sakinyje ji realizuojama subjektiniu vardininku (išskyrus pasyvines konstrukcijas, kur ją reprezentuoja kilmininkas). Skiriami du poklasiai.

1) Agentas₁ [A₁] – veiksmo iniciatoriaus ir atlikėjo funkcija, būdinga gyvoms būtybėms, pvz.: *paukščiai skraido, vaikas skaito knygą, duktė padeda motinai, žąsinas susipešė su gaidžiu, mokiniai sprendžia uždavinį*.

2) Agentas₂ [A₂] – veiksmo atlikėjo funkcija, būdinga negyviems daiktams, stichinėms jėgoms bei kitiems gamtos ir visuomenės reiškiniams, įvairiems įrenginiams, mašinoms, prietaisams, kurie turi potenciją, tam tikrą energiją ir dėl to gali atlikti arba sukelti, sužadinti veiksmą, bet neturi savo iniciatyvos, pvz.: *artinasi ciklonas, mašina, traukinys; vėjas pučia į langus, saulė teka, vargonai gaudžia, skambutis pažadino mane, vaisiai lenkė medžių šakas, šalna nušaldė agurkus, rugienos bado kojas, ligos vargina žmones, šalyje siautėjo fašizmas, lempa šviečia, upelis gurguliuoja*.

Agento₂ funkcija yra nevienalytė. Prireikus ją galima būtų suskaidyti bent į tris poklasių: gamtinę jėgą, priežastį ir instrumentą.

Instrumentinis agentas₂ nuo instrumento funkcijos skiriasi tuo, kad galimas tik tada, kai veiksmas gali būti suvokiamas kaip vykstantis be kieno nors iniciatyvos; referencinio lygmens instrumentas tada laikomas vieninteliu veiksmo atlikėju – agentu₂, pvz.: *mašina suvažinėjo žmogų, autobusas važiuoja į Šiaulius, padangę raižo lėktuvai*. Vis dėlto riba tarp instrumento ir instrumentinio agento₂ yra gana sąlygiška (plg. Helbig 1977, 84).

¹⁶ Semantinių linksnių skaičius atskirų tyrinėtojų darbuose labai nevienodas, jis svyruoja nuo šešių septynių linksnių iki keliasdešimties. Pats semantinių linksnių teorijos pradininkas Ch. J. Fillmore'as jų skaičių ir iš dalies pavadinimus savo darbuose yra ne kartą keitęs (plačiau apie tai žr. Арутюнова 1973), plg. Fillmore 1968; 1969 a; 1969 b; 1981. Panašiai kaip Fillmore'as, tik keletą semantinių linksnių skiria W. L. Chafe'as (Чейф 1975, 121–123), G. Helbigas (1977), nors šis kai kurių linksnių skiria dar po keletą poklasių, S. Starosta (1978, 471), T. Lomtevas (Ломтев 1965). Kiek daugiau jų mini G. Wotjakas (1976, 368–369), W. Schenkelis (1977, 96–98), V. Bogdanovas (Богданов 1977, 52–55), o J. Apresianas pateikia net 25 semantinių linksnių sąrašą (Апресян 1974, 125–126). Kuo daugiau skiriama linksnių, tuo siauresnė jų semantinė apimtis, tuo daugiau jie detalizuojami. Aprašant veiksmąžodžių SemVS, patogiau naudotis didesniu semantinių linksnių skaičiumi.

Agento terminas vartojamas tada, kai agento₁ ir agento₂ skyrimas veiksmazodžio semantinei charakteristikai nerelevantiškas, pvz.: *mergina / vėjas sklaidė lapus*¹⁷.

Patientas [P] – daikto būsenos funkcija, būdinga tiek gyviems, tiek negyviems daiktams. Patiento yra dvi skirtybės. Akcionalinės reikšmės veiksmazodžiai suponuoja fiziškai arba psichiškai veikiamo daikto būseną, pvz.: *vaikas sudaužė stiklinę, skeveldra sužeidė karį, šaltis pavertė vandenį ledu, vyrai iškovė vežimą, motina pripylė į puodynę pieno, vėjas pakėlė balioną, senis pragėrė gaidį, tėvai parėdavė karvę, darbininkai stato namą, vaikas skaito knygą* (knyga yra tokioje būsenoje, kad ją skaito), *šuo išgąsdino avis, draugai išpėjo Juozą, ji pakvietė svečią į vidų, sudrožė per rankas, griebė už lazdos*. Sakinyje ši patiento atmaina dažniausiai realizuojama objektiniu galininku. Būsenos bei proceso reikšmės veiksmazodžiai suponuoja daikto buvimą tam tikroje statinėje būsenoje arba jo būsenos kitimą, pvz.: *duona yra ant stalo, vaikas guli lovėlėje, rugiai netelpa į aruodą, namas priklauso broliui, skauda galva / galvą, rugiai baltuoja, gėlės kvepia; stiklinė nukrito ir sudužo, rugiai bėla, tėvai mirė, žirniai išdygo, pirkia ištuštėjo, kambarys prisipildė dūmų, į valtį prisėdo žmoniu, tėvai turi sodą, radau baravyką*. Ši atmaina sakinyje dažniausiai realizuojama subjektiniu vardininku, kartais objektiniu galininku ir kt. formomis.

Patientas gali atitikti įvairius situacinius vaidmenis, todėl daugeliu atvejų rodo tam tikrą nusakomos situacijos perspektyvą. Patientas yra tai, į ką žiūrima kaip į veikiamą veiksmazodžio žymimu veiksmu arba esantį tam tikroje būsenoje (statinėje ar dinaminėje) (plg. Starosta 1978, 472).

Percipientas [Pcp] – perceptoriaus funkcija, būdinga gyvoms būtybėms, suvokiančioms tikrovės dalykus, turinčioms tam tikrą nusiteikimą jų atžvilgiu, psichologiškai į juos reaguojančioms, pvz.: *vaikas nori miego, Tomas nieko nežino, aš girdžiu triukšmą, zuikis bijo ir lapo, mokinys nemoka pamokos, vanagas pamatė grobį, vaikai neklausė tėvų, jam patinka knygos, Jonui rūpi darbas*. Percipientą suponuoja percepcijos veiksmazodžiai. Sakinyje jis dažniausiai realizuojamas subjektiniu vardininku, rečiau – naudininku.

Beneficientas [B] – adresato, gavėjo, posesoriaus funkcija, būdinga gyvoms būtybėms, kurių naudai ar nenaudai kas vyksta, darosi, yra, pvz.: *ji davė mergytei obuolį, sūnus padeda tėvui, pažadėjau draugui knygą, jis parodė sūnui gandrą, direkcija priminė darbininkams jų išipareigojimus, kreipkitės į direktorių; karvės gauna siloso, tėvai turi namą, Anė pametė pirštines, pinigai priklauso tau, Petras išlošė motociklą, mums trūksta laiko, jam viskas sekasi*. Kartais ir negyvi daiktai

¹⁷ Helbigas (1977, 74 tt.) skiria net tris agento funkcijas. Tuo tarpu daugelis tyrinėtojų (Fillmore'as, Chafe'as, Schenkelis, Apresianas) vietoj agento₁ ir agento₂ skiria vieną plačiai suprantamo agento (arba subjekto) funkciją. Iš tikrųjų taip daryti galima būtų tik tuo atveju, jeigu agentu būtų laikoma labai bendra veikėjo funkcija, kaip ir kokia hiperfunkcija, kuri toliau būtų skaidoma į poklasius (plg. Генюшене 1983, 15, kur skiriama subjekto hiperfunkcija, turinti keturis poklasius). Agentą₁ ir agentą₂ laikyti viena semantine funkcija, be kita ko, neleidžia ir ta aplinkybė, kad veiksmazodžio semantinėje struktūroje agentas₁ derinasi prie didesnio skaičiaus kitų semantiinių linksnių negu agentas₂. Pvz., su instrumentu eina tik agentas₁ (kaip veiksmo iniciatorius).

suvokiami kaip beneficentas, pvz.: *grėbliui sudėjo dantis, švarkui trūksta sagos, rūkymas kenkia sveikatai.*

Vienais atvejais beneficentą suponuoja veiksmo reikšmės benefaktyviniai veiksmažodžiai, tada sakinyje jis realizuojamas naudininku. Kitais atvejais jis suponuojamas būsenos bei proceso reikšmės veiksmažodžių ir sakinyje realizuojamas subjekciniu vardininku arba naudininku.

Kauzatorius [C] – iniciatoriaus funkcija, būdinga asmeniui, kurio iniciatyva kas kitas atlieka veiksmą arba kuris sudaro sąlygas atsirasti tam tikrai daikto būsenai pats tiesiogiai veiksmo neatlikdamas, pvz.: *ponas iškirsdino mišką, prievaizdas nuplaskdino baudžiauninką, Ona pasisiūdino naują suknelę, tėvai apveddino sūnų, kaimynai dar brandina kviečius, šeimininkė nuankstino vakarienę, tėvai leido vaikui mokytis.*

Kontragentas [CA] – prieš agentą veikiančios, jam priešingos jėgos funkcija, būdinga gyvoms būtybėms, taip pat negyviems daiktams bei gamtos ir visuomenės reiškiniams, pvz.: *vilkas gynėsi nuo šunų, žmonės gynėsi nuo bado ir šalčio, ledlaužis grūmėsi su ledais ir gamtos stichija, žemdirbiai kovoja su kenkėjais, valstiečiai sukilo prieš ponus, jis man priešinasi.*

Komitatyvas [Com] – antraeilio agento, patiento, percipiento ar beneficento funkcija, pasirodanti greta atitinkamos pagrindinės funkcijos ir sakinyje dažniausiai realizuojama prielinksnine konstrukcija su N_i , pvz.: *tėvas tariasi su motina, Julius draugauja su Vincu, jis sukiršino brolių su seseria, tėvas padalijo žemę Jonui su Antanu* (plačiau žr. 1.3.3).

Rezultatas [R] – rezultato funkcija, būdinga daiktui, kuriuo pavirsta ar paverčiamas, padaromas kitas daiktas (dažniausiai patientas), pvz.: *vanduo pavirto į ledą / ledu, ragana pavertė jį akmeniu, puodyne subyrėjo į šukes.*

Kontentyvas [Con] – veiksmo ar būsenos turinio funkcija, būdinga įvairiems daiktams bei reiškiniams ir sakinyje realizuojama įvairiausiomis žodžių formomis bei konstrukcijomis, pvz.: *girdžių balsus, ligonis nori pailsėti, vaikai bijo griaustinio, visi džiaugiasi pavasariu, apie tai visi žino, žmonės laukia giedros, jam reikia pinigų, papasakok apie kelionę; visi jau žinojo, kas buvo nutikę; Jonas sakėsi nieko nežinąs, vaikai žaidžia futbolą, komanda laimėjo rungtynes, ji vaidino lapę, Andrius mokosi chemijos, dukrė išėjo į marčias, sūnus mokosi inžinierium, jis tapo pirmininku, Joną išrinkome pirmininku, tą medį vadina ažuolu, kambarys prisipildė (priėjo) dūmų, pripyliau puodynę pieno, krantas apaugo alksniais, laukus nuklojo sniegas, suknelė siekia žemę, šakos liečiasi sienos, laukai davė gerą derlių, vaikas nikstelėjo koją.*

Šaltinis [O] – veiksmo ar būsenos ištakų, pradinės medžiagos (pradinio stovio) funkcija, būdinga tiek gyviems, tiek negyviems daiktams, pvz.: *vaikai išprašė iš dėdės arklių, iš karvės primelžia daug pieno, jie gavo paskolą iš banko, jis krečia iš molio tvorą, iš vaikų pasidaro žmonės, perduok jam nuo mūsų linkėjimų.*

Motyvas [M] – motyvavimo funkcija, būdinga daiktams, reiškiniams, kurie suvokiami kaip veiksmo ar būsenos pagrindas, pvz.: *už knygą mokėjau du rublius, atsilygink jam už darbą, atidirbau už skolą.*

Instrumentas [I] – agento₁ naudojamos pagalbinės priemonės funkcija, būdinga negyviems daiktams, pvz.: *vaikas įsidūrė su adata, žmonės skambino varpais, pašviesk man su žiburiu, apsitrinkite (su) rankšluosčiu, vaikas važiuoja dviračiu, pagaląsk peilį į akmenį, motina nusišluostė rankas į prijuostę, kažkas iššovė iš šautuvo, vaikystėje jodinėjau ant lazdos, merginos mojavo skarelėmis*. Instrumentinės reikšmės žodžius beveik visada galima pakeisti fraze su veiksmažodžiu *naudoti(s)*, plg.: *vaikas įsidūrė naudodamasis adata, pagaląsk peilį naudodamas akmenį, jodinėjau naudodamasis lazda* ir pan. Būdingiausia instrumento realizacijos forma sakinyje yra inagininkas, vienas arba su prielinksniu *su*. Kartais instrumentas pasakomas ir vardininku, pvz.: *Kažkieno paleistas akmuo išdaužė langą* (plg. agentą₂).

Kai kada ir gyvos būtybės gali būti suvokiamos kaip agento₁ naudojamos priemonės, pvz.: *seniau ardavo (su) jaučiais, kažkas šuoliavo su arkliu / ant arklio*.

Komparatyvas [Comp] – lyginimo pagrindo funkcija, einanti greta būsenos patiento ir būdinga daiktui, su kuriuo kas nors lyginama, lygiuojasi ir pan., pvz.: *kopija atitinka originalą, sūnus ataugo (praaugo) tėvą, faktai atitinka teiginį arba prieštarauja teiginiui, duktė panėšėjo į motiną, vaikai lygiuojasi į tėvą, jis skiriasi nuo kitų vaikų, ledai miežius su žeme sulygino*.

Retributyvas [Rt] – at(si)lyginimo funkcija, būdinga dažniausiai pinigams, kuriais mokama už ką nors, pvz.: *pirkau knygą už du rublius, jie pardavė trobą už tūkstantį rublių, už rublį duoda dešimt kiaušinių*.

Finityvas [Fin] – tikslo funkcija, būdinga daiktams bei reiškiniams, kurių siekiama veiksmažodžio žymimu veiksmu, pvz.: *arklys siekia avižų, katė tyko pelės, ieškau peilio, komandos varžosi dėl pirmos vietos, žemdirbiai ruošiasi sėjai*.

Kvantitatyvas [Q] – kiekybinė funkcija, būdinga įvairiems matų vienetams ir šiaip reiškiniams, kuriais matuojama veiksmo trukmė, jo erdvinė apimtis, daiktų svoris, talpa, kaina ir kt., pvz.: *paskaita truko dvi valandas, sugaišau dvi dienas, jis per dieną / visą dieną išbuvo lauke, miškas tęsiasi kelis kilometrus, duona svėrė kilogramą, knyga kainuoja tris rublius, į kibirą telpa dešimt litrų, per visas atostogas vaikas išbuvo kaime*.

Lokatyvas [L] – funkcija, būdinga daiktams, kurie suvokiami kaip vieta, kurioje kas vyksta arba kas yra, į kurią kas telpa ar netelpa ir pan., pvz.: *Vytautas viešpatavo Žemaičiuose, kambaryje bilda, man užia galvoje, arkliai stovi prie vartų, knyga guli ant stalo, malkas laikome po stogu, salėje telpa 400 žiūrovų*. Sakinyje lokatyvas realizuojamas vietininko linksniu bei įvairiomis lokatyvinės reikšmės prielinksninėmis konstrukcijomis, kurios šią reikšmę turi prie būsenos bei proceso reikšmės veiksmažodžių.

Direktyvas [Dir] – veiksmo krypties bei kelio funkcija, kurią suponuoja judėjimo veiksmažodžiai. Skiriami trys jos poklasiai.

1) Pradinis taškas [Ab] – funkcija, būdinga daiktui, kuris suvokiamas kaip pradinis taškas, kuriame veiksmas prasideda ir nuo kurio tolsta veikėjas arba veikiamasis daiktas, pvz.: *Jonas išėjo iš namų, močiutė atsikėlė nuo kėdės, tėvas*

nukėlė dėžę nuo lentynos, vyrai išpylė iš maišų bulves, seselė nurišo nuo galvos tvarstį.

2) Galinis taškas [Ad] – funkcija, būdinga daiktui, kuris suvokiamas kaip galinis taškas, į kurį arba prie kurio juda veikėjas arba veikiamasis daiktas ir kurį pasiekus veiksmas nebevyksta, pvz.: *mokytojas įėjo į klasę, vaikai užlipo ant kalno, mes prisitartinome prie upės, kažkas užkrito už apykaklės, bulves supylėme į maišus, spintą pastatysime prie sienos.*

3) Kelias [Via] – funkcija, būdinga daiktui, kuris pats arba jo aplinka suvokiama kaip kelias, kuriuo juda veikėjas arba veikiamasis daiktas, pvz.: *katė perbėgo per kelią, vaikas perlipo per tvorą, kažkas lipa laiptais, vaikai laksto koridorium / po koridorių, pro lubas sunkiasi vanduo, kažkas iškišo galvą pro langą, traukinys pravažiavo pro stotį, žmogus apėjo aplink namą.*

Vieni veiksmažodžiai suponuoja tik pradinį ar galinį tašką arba tik kelio funkciją, pvz.: *padėjo ant stalo, ištrūko iš kalėjimo, išlipo iš vežimo, užlipo ant kalno, susigėrė į žemę, atsitrenkė į akmenį, seka paskui vežimą, brenda per vandenį.* Tokiais atvejais SemVS žymimos atitinkamos pradinio taško, galinio taško arba kelio pozicijos.

Kiti veiksmažodžiai suponuoja bendrą direktyvo funkciją, kuri gali pasirodyti kaip bet kuris minėtų poklasių, pvz.: *išėjo iš namų / į miestą / pro duris;* kar-tais ji sakinyje realizuojama ne viena, o dviem ar net trimis formomis, kurių kiekviena realizuoja skirtingus direktyvo poklasius, pvz.: *Į trobą iš virtuvės pro suodinas dureles vertėsi garai* (Vencl). Visais šiais atvejais veiksmažodžio SemVS žymima viena bendra direktyvo pozicija.

1.2. BŪTINIEJI IR FAKULTATYVIEJI VEIKSMAŽODŽIO PALYDOVAI. LAISVIEJI NARIAI

1.2.1. Vieni veiksmažodžio palydovai yra būtini, jų negalima praleisti, kad sakinyks normaliomis įprastinėmis kalbos sąlygomis („sintaksinės rimties būsenoje“, kai nėra papildomo veikimo iš situacijos ir konteksto pusės, žr. Адмони 1966, 167) nenustotų buvęs gramatiškas, kiti – fakultatyvūs. Palydovų būtinumas nustatomas tik sakinyje, naudojantis eliminavimo transformacija: praleidžiant tai vieną, tai kitą konstituentą, nustatoma kurie jų yra būtini, o kurie fakultatyvūs (plg. Helbig–Schenkel 1975, 31 tt.; Helbig 1982, 24 tt.). Būtinaisiais palydovais nusakoma ta situacijos dalis, kuri veiksmažodžio reikšmės iškeliamą kaip svarbiausia, aktualiausia. Vienas iškeltųjų referentų paprastai traktuojamas kaip pacientas arba agentas, percipientas, beneficentas, kontentynvas (išimtį sudaro tik beasmeniai veiksmažodžiai) ir realizuojamas subjekciniu vardininku, plg.:

- (3) *Sniegas* [P] *tirpsta.*
- (4) *Klasė* [P] *ištuštėjo.*
- (5) *Valtis* [P] *prisėdo žmonių* [Con].
- (6) *Jonas* [A₁] *įėjo į trobą* [Dir].
- (7) *Vanagas* [Pcp] *pamatė grobį* [Con].
- (8) *Tėvai* [B] *turi sodą* [P].

(9) *Jai [Pcp] prisiminė vaikystę [Con].*

Būtinųjų palydovų esti ne daugiau kaip trys, tačiau dažniausiai jų būna vienas arba du.

Ypatingomis, specifinėmis kalbos sąlygomis būtinieji palydovai gali būti praleidžiami, kartais, pvz., dialoge, jų praleidimas net būtinas, kad būtų išvengta komunikacinio pertekliaus. Tačiau, išimtas iš konteksto, sakinyse be būtinųjų palydovų paprastai yra negramatiškas. Išimtį sudaro tokie sakiniai, kaip (10)b:

(10) a. *Vištos [A₁] deda kiaušinius [P].*

b. *Vištos [A₁] deda.*

Čia galima tik viena patiento leksinė realizacija, kurios sakinyje gali ir nebūti, o sakinyse vis tiek lieka gramatiškas. Galininkas čia nėra fakultatyvus, nes kai kalbama apie kitus, ne naminius, paukščius arba kitus gyvūnus, šis veiksmažodis būtinai reikalauja galininko, nors vartojamas ta pačia reikšme, plg.:

(11) *Vorai [A₁] deda apskritus balsvos ar gelsvos spalvos kiaušinėlius [P].*

Tokius sakinius kaip (10)b, matyt, reikėtų laikyti eliptiniais (plg. Helbig – Schenkel 1975, 54–55).

1.2.2. Fakultatyvieji palydovai sakinyje gali būti nepasakyti, o sakinyse vis tiek išlieka gramatiškas. Fakultatyviaisiais palydovais nusakoma ta situacijos dalis, kuri veiksmažodžio reikšmei mažiau aktuali. Semantiškai interpretuota ir tapusi veiksmažodžio SemVS sudėtine dalimi, ji labai bendru pavidalu yra implikuota jo reikšmėje ir kartu su ja suvokiama, dėl to sakiniai be fakultatyviųjų palydovų bendrais bruožais reiškia tą patį, ką ir su jais (plg. Храковский 1974, 9; Helbig 1971, 276; 1977, 65; 1979, 70; Viehweger 1977, 350; Сусов 1973, 42–43)¹⁸. Pvz., išgirdę sakinį (12) *Tėvas [A₁] pardavė namą [P]*, mes jau žinome, kad kažkas tą namą nupirko ir kad už jį buvo sumokėta tam tikra pinigų suma. Fakultatyvieji palydovai sakinyje pasakomi tada, kai jų teikiama informacija kalbantiesiems pasidaro aktuali ir reikalinga sukonkretinimo, kitaip tariant, jų pasirodymas sakinyje priklauso nuo pasakymo komunikacinių uždavinių. Plg.:

(13) *Tėvas pardavė namą kolūkiui [B].*

(14) *Tėvas pardavė namą už penkis tūkstančius rublių [Rt].*

1.2.3. Ta pati tikrovės situacija gali būti nusakoma skirtingai, kiekvienu atveju į pirmą vietą iškeliant vis kitus referentus ir juos kitaip semantiškai interpretuojant. Referentai, kurie iškeliami kaip reikšmingiausi, pasakomi būtinaisiais veiksmažodžio palydovais, dėl to jie sudaro valentinės struktūros pagrindą ir rodo tam tikrą nusakomos tikrovės situacijos perspektyvą¹⁹. Referentai, kurie laikomi mažai aktua-

¹⁸ D. Viehwegerio yra pastebėta, kad veiksmažodžiai, turintys specialesnę reikšmę, inkorporuoja daugiau argumentų (t. y. aktantų), ir priešingai: kuo bendresnė veiksmažodžio reikšmė, tuo mažiau joje gali būti inkorporuota argumentų (Viehweger 1977, 350).

¹⁹ Perspektyvos terminą vartoja ir Ch. J. Fillmore'as, ir S. Starosta. Pirmasis jį sieja su aktantų subjektinimu bei objektinimu, teigdamas, kad į perspektyvą įeina tik tie elementai, kurie laikomi subjektu arba tiesioginiu objektu ir sudaro sakinio branduolį, ir kad perspektyva – tai kartu ir giliųjų gramatinių santykių, ir semantinių linksnių (t. y. situacinių vaidmenų) struktūra (Филлмор 1981, 499, 522, 529–530). S. Starosta perspektyva laiko skirtingus tos pačios tikrovės situacijos atvaizdavimo aspektus, kurie išryškėja „sakinio sintaksinę-semantinę reprezentaciją uždėjus ant virtinės galimų išorinių situacijų“ (Starosta 1978, 512).

liais, antraeiliais, pasakomi fakultatyviaisiais palydovais. Tuo būdu tie patys tikrovės dalykai vienu atveju pasakomi būtinaisiais, kitu atveju – fakultatyviaisiais palydovais. Plg.:

(15)a. *Petronė* [A_1] užsirišo skarelę [P] (ant kaklo) [Ad].

b. *Petronė* [A_1] apsirišo kaklą [P] (skarele) [Con].

c. *Petronė* [A_1] apsirišo skarele [Con].

Pirmuosiuose dviejuose sakiniuose iškeliamas agento₁ ir paciento santykis, bet viename jų pacientu laikoma skarelė, o kitame – kaklas. Trečiajame sakinyje iškeliamas agento₁ santykis su kontentyvu, o sangrąžos dalelytė rodo, kad veiksmas liečia vardininku pasakytą daiktą, t. y. patį agentą (pirmuosiuose dviejuose sakiniuose ji rodo dalies (kaklo) priklausymą visumai (Petronėi) ir kad veiksmas atliekamas referento – agento interesais). Dar plg.:

(16) a. *Motina* [A_1] apavė vaikui [B] batukus [P].

b. *Motina* [A_1] apavė vaiką [P] (batukais) [Con].

1.2.4. Subjektinis vardininkas nebūna, o objektinis galininkas labai retai būna fakultatyvūs, nes jais pasakomi reikšmingiausi tikrovės situacijos dalykai. Tautologiniai vardininkai bei galininkai, pvz.: *lyja lietus, sninga sniegas, aušta aušra, diegia dieglys; dirbti darbą, vargti vargą, miegoti miegą, keliauti kelią, kovoti kovą, sapnuoti sapną* ir pan., yra pertekliniai ir fakultatyviaisiais palydovais nelaikytini. Šiais atvejais tik išskaidoma veiksmožodžio reikšmė, dažniausiai tam tikrais stilistiniais sumetimais (ypač tai būdinga tautosakos kalbai) arba norint išskirti kokią nors veiksmo (proceso) ypatybę, pvz.: *sapnuoti blogą sapną, dirbti protinį darbą, lyja šiltas lietus*. Nei vardininkas, nei galininkas nusakomoje tikrovės situacijoje jokio referento neatitinka, nes veiksmožodžio reikšmė pati viena pateikia globalinį veiksmo ar reiškinio vaizdą (plg. Кацнельсон 1972, 59–60; Цысов 1973, 41–42).

Nemaža veiksmožodžių vartojama su objektiniu galininku ir be jo, plg.:

(17) *Vaikas* [A_1] valgo obuolį [P].

(18) *Vaikas* [A_1] dabar valgo.

(19) *Vaikas* [P] gerai valgo.

Galininkas šiais atvejais neretai laikomas fakultatyviu (žr. Лайонз 1978, 382–383; Апресян 1974, 149; Helbig – Schenkel 1975, 54). Tai susiję su tuo, kad veiksmožodžio SemVS sutapatinama su tikrovės situacija ir todėl manoma, kad visuose šiuose sakiniuose veiksmožodžio reikšmė ir SemVS turi būti ta pati. G. Helbigas vis dėlto pripažįsta, kad šiais atvejais sakiniams su galininku ir be jo būdingi gana subtilūs semantiniai nedenotacinio pobūdžio skirtumai (Helbig 1971, 276; Helbig-Schenkel 1975, 54). Bet juk semantiniai skirtumai kaip tik ir rodo skirtingą tikrovės dalykų interpretavimą, o tai paprastai nesiderina su ta pačia veiksmožodžio SemVS ir SinVS. (17) iškeliamas veikėjo – agento₁ santykis su valgomu daiktu – pacientu, (18) aktualizuojamas tik veikėjo – agento₁ užsiėmimas valgymu (predikatinė struktūra F(x), nes veiksmas suvokiamas kaip vienintelio argumento požymis), o (19) valgančias asmuo traktuojamas kaip pacientas, nes veiksmožodžiu pasakoma tam tikra jo būseną; veiksmožodis savo reikšmė šiuo atveju artimas būdvardžiui *valgus*.

1.2.5. Tie sakinio konstituentai, kurie nėra nei būtinieji, nei fakultatyvieji veiksmožodžio palydovai – tai laisvieji nariai, G. Helbig vadinami laisviaisiais nurody-

mais (freie Angaben), L. Tesnière'o – sirkonstantais (circonstants), kitų kalbininkų – adjunktais (Vater 1978), atributais (Храковский 1974) ir kt.

Laisvieji nariai nėra determinuojami veiksmažodžio reikšmės ir kiekviename sakinyje gana laisvai gali būti pridedami arba praleidžiami. Vis dėlto jų vartojimas su veiksmažodžiais nėra visiškai laisvas, yra tam tikrų apribojimų, sąlygojamų jų semantinio tarpusavio derinimo. Net vietos, laiko, būdo ir priežasties aplinkybės, kaip nurodo H. Vateris (1978, 26–27), nėra laisvai jungiamos prie kiekvieno veiksmažodžio. Pvz., su momentiniais veiksmažodžiais negali eiti žodžiai, reiškiantys veiksmo trukmę, lygiai kaip prie veiksmažodžių, reiškiančių veiksmo ar būsenos trukmę neįmanomi aplinkybiniai žodžiai *staiga*, *staigiai*, *netikėtai* ir pan. Be to, skirtingai nuo valentinių palydovų, laisvųjų narių vartojimo apribojimai kartais susiję ir su veiksmažodžių gramatine laiko reikšme, pvz., negalima sakyti *rytoj atėjo*, *vakar ateis* ir pan.

Sakinyje laisvieji nariai panašūs į fakultatyviusius palydovus, nes ir vieni, ir kiti gali būti nepasakomi arba išleidžiami. Tačiau tarp jų esama ir tam tikro skirtumo. Pirmiausia fakultatyviųjų palydovų semantinis turinys labai bendru pavidalu yra implikuotas veiksmažodžio reikšmėje, dėl to sakinio [informacija apskritai lieka ta pati ir tada, kai fakultatyvieji palydovai nepasakoti. Tuo tarpu laisvųjų narių teikiama informacija iš karto dingsta juos pašalinus iš sakinio (plg. Храковский 1974, 9). Tačiau pagrindinis laisvųjų narių skirtumas nuo fakultatyviųjų palydovų yra tas, kad jie neturi atramos veiksmažodžio SemVS. Sakinio predikatinėje struktūroje laisvieji nariai atitinka ne predikato argumentus, o atskirus predikatus, dėl to sintaksės lygmenyje gali būti traktuojami kaip redukuoti sakiniai ir keičiami sudėtinių sakinių šalutiniais dėmenimis, pusdalyvinėmis konstrukcijomis, savarankiškais sakiniais ir pan. Pvz.:

(20) *Mes atostogausime vasarą* ← *Mes atostogausime, kai bus vasara; Mes atostogausime. Tai bus vasarą.*

(21) *Vyrai troboje vijo pančius* ← *Vyrai vijo pančius, kai buvo troboje / būdami troboje; Vyrai vijo pančius. Tai darė troboje; Vyrai buvo troboje ir vijo pančius.*

(22) *Staiga sutemo* ← *Sutemo. Tai atsitiko staiga.*

Tai, kad laisvuosius narius galima traktuoti kaip redukuotus sakinius, G. Helbigas laiko pagrindiniu jų skyrimo kriterijum (Helbig 1982, 24 tt.; Helbig – Schenkel 1975, 31 tt.). Tiesa, tas kriterijus nėra visiškai tobulas, tam tikrus jo trūkumus yra nurodę kai kurie tyrinėtojai (Emons 1974, 73–75; Vater 1978, 28–29, 39)²⁰, kai ką yra pažymėjęs ir pats G. Helbigas (1982, 26, 29). Tačiau, nepaisant to, dauguma laisvųjų narių gali būti traktuojami kaip redukuoti sakiniai ir tai padeda juos atskirti nuo fakultatyviųjų palydovų. Pagaliau reikia sutikti su G. Helbigu, kad ribos tarp

²⁰ Ypač pesimistiškai į šį kriterijų žiūri H. Vateris, kuris prieina prie išvados, kad nėra formalių bei objektyvių kriterijų atskirti fakultatyviesiems palydovams ir laisviesiems nariams (adjunktams). Jo manymu, visi priklausomi žodžiai yra veiksmažodžio valentiniai palydovai (komplementai), išdėstyti pagal tam tikrą hierarchiją nuo tų, kurių reikalauja beveik kiekvienas veiksmažodis, iki tų, kurių reikia labai nedaugeliui veiksmažodžių (Vater 1978, 39).

valentinių palydovų ir laisvųjų narių neblogai nustatomos ir intuityviai (Helbig 1982, 36). Žinoma, toks jų nustatymas negali būti preciziškas.

1.2.6. Instrumentinio įnagininko statusas sakinio struktūroje yra ypatingas. Instrumentas yra daugelio veiksmo reikšmės veiksmažodžių aktantas, jų SemVS narys, jo kalbinė realizacija – įnagininkas sakinyje dažniausiai laikomas fakultatyviuoju, rečiau būtinuoju veiksmažodžio palydovu. Tačiau, kita vertus, instrumentinis įnagininkas daugeliu atvejų, panašiai kaip laisvieji nariai, gali būti traktuojamas kaip redukuotas sakinyš, o loginiame lygmenyje – kaip atskiras predikatas, pvz.:

- (23) *Vyrai kirviais kirto medžius* ← *Vyrai kirto medžius. Tai darė kirviais / Tam naudojosi kirviais (naudojo kirvius); Vyrai kirto medžius naudodamiesi kirviais.*

Kai kurie tyrinėtojai apskritai abejoja, ar instrumento gali reikalauti veiksmažodžių semantinis valentingumas, nes jis esąs toks pat modalinis linksnis kaip laikas, būdas, priežastis, tikslas ir kt. (Cook 1978, 299). Panašiai A. Drukteinis (1982, 16–17) instrumentą aptaria ne tik kaip įrankio, priemonės, bet ir kaip tam tikro veiksmo atlikimo būdo reikšmę; ji ne objektinė, o aplinkybinė, arba tai tiesiog sava-rankiška kategorija, apimanti įrankio, priemonės ir veiksmo atlikimo būdo reikšmes.

Tai, kad instrumentas turi adverbialinį pobūdį, nekliaudo jį laikyti veiksmažodžių aktantu, nes aktantais esti ir grynai adverbialiniai linksniai (vieta, kryptis ir pan.)²¹. Bet svarbiausia tai, kad yra veiksmažodžių, kuriems instrumentinis įnagininkas yra būtinas, pvz.: *mosuoja skarelėmis, tabaluoja kojomis, kalena dantimis, barškina puodais, susijusė diržu, paleido žąsina akmenėliu* ir kt. Nusakomoje tikrovės situacijoje toks instrumentas dažniausiai atitinka veikiamąjį daiktą. Daug šio tipo veiksmažodžių vartojama ir su galininku vietoj įnagininko; veikiamasis dalykas tada interpretuojamas kaip pacientas ir veiksmažodžių bendroji signifikacinė reikšmė yra šiek tiek skirtinga, plg.: *mosuoja uodegas, tabaluoja kojas, barškina puodus, susijusė diržą, paleido akmenėlį į žąsina* ir pan. Tačiau tokių veiksmažodžių ne per daugiausia. Dažniausiai instrumentas tikrovės situacijoje atitinka referentą – įrankį, priemonę, su kuriuo veikiamas kitas daiktas, o pats instrumentas suvokiamas kaip tam tikras tarpininkas tarp gyvo veikėjo (agento₁) ir veikiamojo daikto (paciento). Jį reprezentuojantis įnagininkas sakinyje pasakomas retai, nes dažniausiai jo semantinis turinys labai konkrečiu pavidalu yra implikuotas veiksmažodžio reikšmėje: kiekvienas žino, kad riekiama paprastai peiliu, verpiama – rateliu, audžiama – staklėmis, kertama, kapojama – kirviu ir pan. Kadangi veiksmažodžių reikšmėje implikuojamas tik fakultatyviųjų palydovų semantinis turinys, vadinasi, instrumentinis įnagininkas šiais atvejais turėtų būti laikomas fakultatyviuoju palydovu. Tačiau kaip tik šiais atvejais jis gali būti traktuojamas kaip redukuotas sakinyš, o tai rodo jo artimumą laisviesiems nariams.

²¹ Instrumentą veiksmažodžio reikalaujamu semantiniu linksniumi laiko daugelis veiksmažodžių valentingumo bei sakinio semantikos tyrinėtojų, pvz., G. Helbigas (1977), W. Schenkelis (1977), S. Starosta (1978), G. Wotjakas (1976), W. L. Chafe'as (1975), Ch. J. Fillmore'as (1968; 1969 a; 1969 b), J. Apresianas (Апресян 1974), V. Bogdanovas (Богданов 1977) ir kt.

Instrumentinis įnagininkas, kurio galimą vieną ar beveik vieną įprastinę leksinę reprezentaciją, darbe laikomas nerelevantišku veiksmažodžių sintaksinei klasifikacijai.

1.2.7. Tam tikrais atvejais semantiškai interpretuojant situaciją vienas referentas tarsi suskaidomas ir sakinyje pasakomas dviem žodžiais: vienu žodžiu pasakomas jis visas, o kitu – tik jo dalis (arba jo drabužiai, pakinktai, mintys, norai, poreikiai ir pan.). Vienais atvejais išskaidytą referentą atitinka du veiksmažodžio SemVS aktantai, panašiai kaip ir tais atvejais, kai jie atitinka du atskirus referentus, plg.:

(24) *Vaikas* [A_1] *pakėlė galvą* [P].

(25) *Jūreiviai* [A_1] *pakėlė bures* [P].

Kitais atvejais į veiksmažodžio SemVS patenka tik vienods išskaidyto referento dalies semantinė interpretacija, nes jos visiškai pakanka, kad būtų pasotintas veiksmažodžio valentingumas. Pvz.:

(26) *Motina* [A_1] *nutvėrė vaiką* [P] *už rankos*.

(27) *Motina* [A_1] *nutvėrė vaikui už rankos* [P].

Signifikaciniu požiūriu abu šie sakiniai skirtingi: pirmajame akcentuojamas poveikis visam daiktui, o antrajame daiktas paliečiamas tik tiek, kiek paveikiama jo dalis. Skirtingi ir veiksmažodžio santykiai su priklausomomis formomis: (26) sakinyje, be vardininko, valentiniu palydovu jis dar turi galininką, o (27) – prielinksninę konstrukciją. Ta pati prielinksninė konstrukcija (26) yra laisvasis narys, turintis tikslinamąją funkciją, nors kaip matome iš (27), ji gali būti veiksmažodžio valdoma (plg.: *Motina nutvėrė už virvės galo*); jai tiesiog nėra laisvos pozicijos veiksmažodžio SinVS. Jeigu nebūtų pasakyta visą daiktą reiškiantis galininkas, prielinksninė konstrukcija taptų veiksmažodžio valentiniu palydovu, tačiau sakinyje būtų nepilnas ir sintaksiniu, ir semantiniu požiūriu. Prielinksninė konstrukcija dėl to, kad į ją įeina daiktavardis, reiškiantis visumos dalį, reikalauja semantinio papildymo, t. y. nurodymo, kokiai visumai ta dalis priklauso, ir todėl nėra semantiškai savarankiška. Ši trūkstama informacija sakinyje pateikiama naudininku, kaip matome (27). Tik tada, kai veiksmažodis sangražinis ir partityvinės reikšmės daiktavardžio semantinį valentingumą pasotina sangražos dalelytė (ja pasakoma visuma), tokia prielinksninė konstrukcija gali tapti savarankiškos reikšmės palydovu, pvz.:

(28) *Moteriškė* [A_1] *nusitvėrė už galvos* [P].

Naudininko padėtis sakinyje tokiais atvejais yra ypatinga. Veiksmažodis jo nereikalauja ir nevaldo, dėl to G. Helbigas ir W. Schenkelis jį vadina „laisvuuoju datyvu“ (1975, 46–47). Tačiau iš tikrųjų jis nėra visiškai laisvas. Naudininkas semantiniu požiūriu priklauso nuo kito daiktavardžio, tarp jų yra posesyvinis santykis, tačiau ta priklausomybė specialiai sintaksiškai nėra išreikšta. Posesyvinis santykis paprastai realizuojamas kilmininku, vadinasi, naudininko vartojimą čia lemia santykis ne su daiktavardžiu, o su veiksmažodžiu²². Jo ryšį su veiksmažodžiu patvirtina tam tik-

²² J. Jablonskis yra nurodęs sakytojo gyvai jaučiamą skirtumą tarp šios reikšmės naudininko ir posesyvinio kilmininko (pvz., *jam kojos dreba* – *jo kojos dreba*): kilmininku keliama aikštėn kieno kilmė ir priklausomybė (savybė), o naudininku – atsitinkas kam arba esąs kam dalykas (Jablonskis 1957, 601). Iš esmės tą patį reikšmės skirtumą nurodo ir kiti autoriai (Абозина 1963; Эльзбугас 1967; Пирьян 1974).

rais atvejais galimos transformacijos, kai naudininkas pakeičiamas subjekciniu var-
dininku, pvz.:

(29) *Man sušlapo rankos ↔ Aš sušlapau rankas.*

Tačiau naudininkas susijęs ne tiesiogiai su veiksmožodžiu, o su partityvinės reikš-
mės daiktavardžiu ir veiksmožodžiu drauge²³. Nors veiksmožodis jo nereikalauja ir
jis negali būti laikomas veiksmožodžio valentiniu palydovu, naudininkas sakinyje
yra būtinas, nes be jo lieka nepasotintas partityvinės reikšmės daiktavardžio seman-
tinis valentingumas. Dėl to kai kurie tyrinėtojai jį net laiko veiksmožodžio valentiniu
palydovu (žr. Erben 1968, 120). Tačiau iš tikrųjų tam nėra pagrindo; naudininkas
šiais atvejais veikiausiai yra ne veiksmožodžio SinVS, o sakinio sintaksinės struktū-
ros elementas, reiškiantis veiksmu suinteresuotą asmenį ar daiktą, kuriam kas nu-
tinka (beneficientą). Veiksmožodžių valentingumo atžvilgiu jis laikytinas laisvuju
nariu.

Kas kita yra tokie atvejai, kai naudininką veiksmožodis valdo. Tokie veiksmožo-
džiai reiškia kokį nors fizinį poveikį gyvam daiktui, pvz.: *(i)gelti, (i)durti, suduoti, užduoti, (su)drožti, tvoti, smogti, įkasti* ir kt. Pvz.:

(30) *Man [P] igėlė bitė.*

(31) *Šeimininkas sudrožė arkliui [P] botagu.*

Naudininkas reiškia nukentėjusį asmenį ar gyvūną, tačiau išlaiko ir tam tikrą su-
interesuotumo (beneficiento) atspalvį, kuris nebūdingas galininkui, daugeliu atvejų
galinčiam pakeisti naudininką, plg.:

(32) *Uodas mane [P] igėlė (LKŽ).*

(33) *Šeimininkas sudrožė arklį [P] botagu.*

Naudininkas tokiais atvejais perima patiento funkciją iš valdomos prielinksninės
konstrukcijos, reiškiančios tiesiogiai veikiamą visumos dalį, ir yra veiksmožodžių
būtinasis palydovas. Tačiau tada, kai šalia yra valdomoji prielinksninė konstrukcija,
naudininkas reiškia ne patientą, o beneficentą ir yra laisvasis narys kaip ir tais at-
vejais, kai jis nėra veiksmožodžio tiesiogiai valdomas (plg. 27), pvz.:

(34) *Bitė igėlė man į veidą [P].*

(35) *Šeimininkas sudrožė arkliui per strėnas [P].*

Prielinksninė konstrukcija, nors ir neturi semantinio savarankiškumo, patenki-
na veiksmožodžio valentingumą, ir sakinio predikacija atrodo pilna (plg. Абозина
1963, 33). Tuo galime įsitikinti prielinksninės konstrukcijos daiktavardį pakeitę se-
mantiškai savarankišku žodžiu, plg.:

(36) *Lietus kirto į veidą.*

(37) *Lietus kirto į langus.*

Tokie sakiniai kaip (36) gali būti vartojami, kai iš konteksto ar kalbos situacijos
aišku, kam priklauso veiksmo paliesta kūno dalis.

Tuo būdu veiksmožodžiai, valdantys ir naudininką, ir prielinksninę konstrukciją,
vartojami pagal du sintaksinius valentingumo modelius.

²³ Plačiau apie dvigubus naudininko ryšius žr. Абозина 1963; Эльзбугас 1967; Пирьян
1974; Апресян 1974, 153–154.

Laisvasis naudininkas posesyvinis santykiu siejasi su gana įvairiais daiktavardžių linksniais bei prielinksninėmis konstrukcijomis, pvz.:

(38) *Mašina nulaužė tėvui ranką.*

(39) *Man spengia ausyse.*

(40) *Vaikas užlipo motinai ant kelių.*

(41) *Jonui kilo gera mintis.*

1.3. VEIKSMAŽODŽIŲ SINTAKSINIO IR SEMANTINIO VALENTINGUMO TARPUSAVIO RYŠYS IR KAI KURIE JO YPATUMAI

1.3.1. Veiksmažodžio valentinių palydovų skaičius paprastai atitinka aktantų skaičių jo SemVS. Kai kurių tyrinėtojų iškeltas kiekybinis jų neatitikimas išplaukia iš to, kad veiksmažodžio (ar sakinio) semantinė struktūra sutapatinama su referentų santykių struktūra tikrovės situacijoje. Tada visi sakiniai, kuriuos galima susieti su ta pačia tikrovės situacija, kad ir kaip skirtingai ji būtų jais nusakoma (gali skirti ne tik jos semantinė interpretacija, bet ir apimtis, t. y. vienu atveju gali būti nusakoma didesnė, kitu atveju – mažesnė tikrovės atkarpa), turi turėti vienodą semantinę struktūrą. Bet sakinių reikšmės skirtingos, ir tų skirtumų reikia ieškoti jau kitame – sintaksės – lygmenyje, pasitelkus giliojo subjekto bei objekto sąvokas, kad galima būtų nustatyti, kuris semantinės struktūros (o iš tikrųjų – tikrovės situacijos) elementas iškeliamas daugiau už kitus.

SemVS, nustatyta remiantis ne situaciniais vaidmenimis, o veiksmažodžio bendrąja signifikacine reikšme, daugeliu atvejų pati rodo, kuris situacijos elementas iškeliamas daugiau už kitus, t. y. išryškina tam tikrą nusakomosios situacijos perspektyvą. Iš kitų semantinių aktantų čia ypač išsiskiria pacientas, kuris, priklausomai nuo veiksmažodžio reikšmės, tikrovės situacijoje gali atitikti gana įvairius situacinius referentų vaidmenis, plg.:

(42) *Tėvai padovanojo sūnui laikrodį.*

(43) *Gamta apdovanojo vaiką retais gabumais.*

(44) *Kambarys prisipildė žmonių.*

(45) *Žmonės išsėmė šulinį.*

Tik (42) pacientas atitinka situacinį paciento vaidmenį, intuityviai priskiriamą tam tikram situacijos dalyviui, o (43) jis atitinka beneficento, (44) – vietos, (45) – pradinio taško vaidmenis. Pacientas tarytum perima giliojo subjekto ir objekto funkcijas, iškeldamas šiuos situacinius vaidmenis atliekančius referentus kaip svarbesnius už kitus. Kartu jis parodo tam tikrą veiksmažodžiu nusakomos tikrovės situacijos perspektyvą. Paciento iškeliamąją funkciją dažnai paremia ir jo sintaksinis realizavimas, kuris labai priklauso nuo veiksmažodžių reikšmės: prie akcionalių reikšmės veiksmažodžių pacientas dažniausiai realizuojamas galininku, kuris sakinyje eina tiesioginiu papildiniu, o prie būsenos ar proceso reikšmės veiksmažodžių – vardininku, kuris sakinyje eina veiksmu, ir tik kartais objektiniu galininku (prie benefak-

tyvinių veiksmažodžių, plg. 1.1.5)²⁴. Tuo būdu pacientas dažnai turi ne tik semantinį, bet ir sintaksinį pobūdį (kartu tam tikrą sintaksinį pobūdį turi ir pati SemVS, kurioje jis yra), be to, kaip pažymi S. Starosta (1978, 472), jo definicija yra greičiau psichologinė negu fizinė, nes lingvistinė sakinio struktūra negali būti nustatoma ir analizuojama remiantis tik išorine tikrove, nors ją ir atitiktų.

Kitų SemVS aktantų sintaksinis realizavimas yra laisvesnis, tačiau ir jie daugelis turi tam tikras būdingiausias sintaksinės raiškos formas. Pvz., agentas paprastai realizuojamas vardininku (išskyrus pasyvinės konstrukcijas), percipientas ir beneficentas – vardininku arba naudininku. Lokatyvo būdingiausia realizavimo forma yra vietininkas, tačiau labai dažnai jis reiškiamas ir įvairiomis prielinksninėmis konstrukcijomis, kurių lokatyvinė, kaip ir direktyvinė, reikšmė išryškėja tik prie tam tikros reikšmės veiksmažodžių. Kontentyvą, kaip ir pacientą, dažniausiai reprezentuoja galininkas, tačiau labai dažnai jis reiškiamas ir įvairiomis kitomis žodžių formomis: vardininku, kilmininku, įnagininku, taip pat prielinksninėmis konstrukcijomis, priklausomai nuo to, kokios priklausomosios formos yra veiksmažodžio dispozicijoje.

1.3.2. Kai kuriais atvejais veiksmažodžių (ar skirtingai vartojamo vieno veiksmažodžio) SemVS ta pati, o nusakomos situacijos perspektyvą padeda išryškinti skirtingos SinVS. Iškeltą kuri situacijos elementą, pagrindinį vaidmenį vaidina atitinkamo SemVS aktanto reprezentavimas subjekciniu vardininku arba objekciniu galininku, plg.:

- (46) a. *Vaikai* [Pcp] mėgsta pasakas [Con].
- b. Vaikams [Pcp] patinka *pasakos* [Con].
- (47) a. Faktai [P] atitinka *teiginį* [Comp].
- b. Faktai [P] neprieštarauja teiginiui [Comp].
- (48) a. *Krūmai* [Con] apaugo krantus [P].
- b. *Krantai* [P] apaugo krūmais [Con].
- (49) a. Vaikas [P] įsidūrė *pirštą* [Con].
- b. Vaikas [P] įsidūrė į pirštą [Con].

Kiekvienoje sakinių poroje nusakoma ta pati tikrovės situacija, tačiau kiek skirtingu aspektu. (46) a vardininku iškeliamas percipientas, o (46) b – kontentyvas. (47) a galininku iškeliamas komparatyvas, kuris šiame sakinyje laikomas svaresniu negu (47) b. Šių sakinių semantinėje struktūroje paciento arba iš viso nėra, arba jis, vienodai sintaksiškai realizuojamas, neturi iškeliamosios funkcijos. Jos pacientas neturi ir (48) bei (49). (48) iškeliamąją funkciją atlieka vardininkas, vienu atveju iškeldamas kontentyvą (a), kitu – pacientą (b), o (49) – galininkas, kuriuo iškeliamas kontentyvas (a).

1.3.3. Veiksmažodžio SemVS paprastai nebūna dviejų vienodų aktantų. Dėl to sutaria dauguma tyrinėtojų²⁵. Tačiau iškyla klausimas dėl tarpusavio veiksmo reikš-

²⁴ Kai kuriais atvejais, šiek tiek pakitus semantiniam santykiui su veiksmažodžiu, vardininką ir galininką pakeičia neapibrėžto kiekio kilmininkas, plg.: *atsikando duonos, prisivalgė mėsos, pasilaužė šakų*, o prie neigiamos formos veiksmažodžių – neiginio kilmininkas, pvz.: *nėra pinigų* (plg. *yra pinigai*), *neturiu pirštinių* (plg. *turiu pirštines*).

²⁵ Ši tezė ypač ginama Ch. J. Fillmore'o ir S. Starostos darbuose.

mės sangražinių ir kai kurių kitų veiksmažodžių (*muštis, tartis, ginčytis, pyktis, susitikti, susiliesti; pjudyti, kiršinti, supažindinti, maišyti* (ką su kuo), *sujungti, išskirti, dalinti* ir kt.), nusakančių tokią tikrovės situaciją, kurioje yra du ar keli vienodus vaidmenis atliekantys referentai. Kai kas mano, kad tokių veiksmažodžių SemVS turi būti du vienodos semantikos aktantai (žr. Апресян 1974, 27, 137; Schenkel 1977, 105–106).

Minėtos situacijos gali būti dvejopai semantiškai interpretuojamos, dėl to veiksmažodžiai turi dvi skirtingas SemVS ir jas atitinkančias SinVS. Vienu atveju referentai, atliekantys vienodus vaidmenis, traktuojami kaip vienas kolektyvinis aktantas (agentas, patientas, percipientas, kartais beneficentas). Sakinyje toks kolektyvinis aktantas realizuojamas atitinkama daiktavardžių daugiskaitos forma, pvz.:

(50) *Vyrai [A₁] kalbasi.*

(51) *Vaikai [Pcp] susipyko.*

(52) *Respublikos [P] susieina šiaurėje.*

(53) *Andrius supjudė šunis [P].*

(54) *Motina padalijo obuolį vaikams [B].*

Vietoj daugiskaitos linksnio, kaip jo substitutas, gali būti pavartotos dvi (ar daugiau) to paties vienaskaitos linksnio formos, turinčios tą pačią sintaksinę funkciją ir einančios vienu ar keliais sakinio dalimis, plg.: *Jonas, Petras ir Antanas kalbasi.*

Kitu atveju referentai, tikrovės situacijoje atliekantys vienodus vaidmenis, semantiniu požiūriu interpretuojami skirtingai, vienas jų iškeliamas, o kitas nustumiamas į antrą vietą, sakytum, yra antraeilis. Dėl to veiksmažodžio SemVS juos atitinka du skirtingos semantikos aktantai, kurie ir sakinyje realizuojami skirtingomis sintaksinėmis formomis:

(50 a) *Jonas [A₁] kalbasi su Petru [Com].*

(51 a) *Julius [Pcp] susipyko su draugu [Com].*

(52 a) *Šiaurėje Lietuva [P] susieina su Latvija [Com].*

(53 a) *Andrius supjudė Sargį [P] su Margiu [Com].*

(54 a) *Motina padalijo obuolį Jonukui [B] su Onute [Com].*

Prielinksne konstrukcija reprezentuojamas aktantas (50 a) greta agento traktuojamas kaip antraeilis agentas, (51 a) greta percipiento – kaip antraeilis percipientas, (52 a) ir (53 a) – kaip antraeilis patientas, (54 a) – kaip antraeilis beneficentas. Lydėjimo, antraeiliskumo požymis vienija visas šias semantines atmainas ir leidžia laikyti jas vienu aktantu, kuris ir sakinyje visais atvejais realizuojamas vienodai. Šiame darbe jis vadinamas komitatyvu²⁶.

²⁶ S. Starosta (1978, 469) jį vadina vidiniu lokatyvu (Inner Locative) – labai plačios ir neapibrėžtos semantikos aktantu, kuriuo S. Starostos laikomi labai įvairūs ir skirtingi dalykai, susiję su patiento (taip pat labai plačiai S. Starostos suprantamo) pozicija (1978, 493 tt.). Būdamas labai bendras ir neapibrėžtas, šis aktantas neturi ir kokios nors jam būdingos įprastos sintaksinės realizacijos.

Kai kurie veiksmažodžiai, pvz., *susitikti*, *susieiti*, tą pačią tikrovės situaciją gali ir šiek tiek kitaip interpretuoti, suteikdami daugiau svorio referentui – komitatyviui, kuris tada realizuojamas galininku, plg.:

(55) a. *Jonas [P] susitiko su Petru [Com].*

b. *Jonas [P] susitiko Petrą [Com].*

1.3.4. Kai kurių sangražinių ir vieno kito nesangražinio veiksmažodžio SemVS yra du aktantai, atitinkantys vieną situacijos referentą, vienas – visą referentą, traktuojamą kaip pacientą, kitas – jo dalį, traktuojamą kaip kontentyvą. Šie veiksmažodžiai reiškia savaiminį, netyčia įvykusį veiksmą – procesą (atsako į klausimą *kas atsitiko?*), pvz.:

(56) *Vaikas [P] nusimušė koją [Con].*

(57) *Arklys [P] užsigavo (nikstelėjo, nusilaužė) koją [Con].*

(58) *Tėvas [P] susitrenkė galvą [Con].*

Galininkas šiais atvejais kartu turi tikslinamąją funkciją: juo sukonkretinama nukentėjusioji referento – patiento dalis. Kartais jis yra fakultatyvus, plg.:

(59) *Vaikas [P] užsigavo, susižeidė, susitrenkė.*

1.3.5. Veiksmažodžio SinVS yra jo SemVS leksinė-sintaksinė realizacija. SemVS sintaksinis realizavimas priklauso ne tik nuo aktantų semantinių funkcijų, bet ir nuo veiksmažodžio sintaksinio vartojimo galimybių, t. y. nuo to, su kokiomis žodžių formomis (linksniais, linksniais su prielinksniais, bendratimis, dalyviais ir kt.) tas veiksmažodis eina sakinyje. Leksinį SemVS realizavimą pačia bendriausia forma lemia aktantų semantinės funkcijos; pvz., *agentas*₁, *percipientas*, *beneficientas*, *kauzatorius* paprastai siejami su gyva būtybe, todėl realizuojami konkrečiais daiktavardžiais, žyminčiais gyvą daiktą; kontentyvas dažnai siejamas su abstrakčiais dalykais ir realizuojamas abstrakčiais daiktavardžiais, šalutiniais sudėtinių sakinių dėmenimis ir kt. Tačiau daug čia lemia kiekvieno veiksmažodžio leksinė reikšmė ir jo semantinio derinimosi su kitais žodžiais galimybės. Dėl to, pvz., vandenį, alų, kompotą geriame, o sriubą valgome; veidą prausiamo, galvą trenkame, baltinius skalbiame, o rankas plauname arba mazgojame. Veiksmažodžio galėjimas jungtis su tam tikromis leksemomis, arba jo tarpusavio semantinio derinimosi su kitais žodžiais galimybės, paprastai vadinama jo leksiniu valentingumu (plg. Jakaitienė 1980, 32–33). Leksinis valentingumas determinuoja visą veiksmažodžio leksinę žodžių aplinką, arba leksinę distribuciją, o jo valentiniai palydovai sudaro tik jos dalį: tai tie žodžiai bei jų formos, kurių veiksmažodis reikalauja savo reikšmės pagrindu ir kurie sudaro sakinio branduolį. Sintaksiškai klasifikuojant veiksmažodžius, leksinis valentingumas tik tiek yra aktualus, kiek jis susijęs su veiksmažodžių valentiniais palydovais.

1.3.6. Veiksmažodžiai gali turėti vienodą sintaksinį, bet skirtingą semantinį valentingumą, ir atvirkščiai: jų semantinis valentingumas gali būti vienodas, o sintaksinis – skirtingas. Išsiskiria kelios veiksmažodžių grupės.

1) Veiksmažodžių SinVS vienodos. Galimi du atvejai:

a) SemVS taip pat vienodos. Tokie veiksmažodžiai priklauso tai pačiai semantinei grupei, nes turi tą pačią bendrąją signifikacinę reikšmę (jų individualios leksinės reikšmės, žinoma, gali būti skirtingos, bet gali būti ir sinonimiškos). Plg.:

- (60) a. *Vaikas* [A_1] *valgo obuolį* [P].
 b. *Tėvas* [A_1] *skaito laikraštį* [P].
 c. *Šeimininkė* [A_1] *nukraustė* (plg. *nuėmė*) *stalą* [P].
- } $N_n - Vf - N_a$

Visi šie veiksmažodžiai reiškia veikėjo – iniciatoriaus poveikį daiktui.

b) SemVS skirtingos. Veiksmažodžių bendroji signifikacinė reikšmė skirtinga ir jie priklauso skirtingoms semantinėms grupėms, plg.:

- (61) a. *Vėjas* [A_2] *atidarė langą* [P].
 b. *Petras* [B] *turi automobilį* [P].
 c. *Mokiniai* [Pcp] *gerbia mokytojus* [Con].
- } $N_n - Vf - N_a$

Veiksmažodis *atidaryti* reiškia veikėjo poveikį daiktui, *turėti* reiškia asmens – posesoriaus būseną, sąlygojamą jo santykio su nuosavybe, *gerbti* – asmens psichinį santykį su daiktu.

2) Veiksmažodžių SinVS skirtingos.

a) SemVS vienodos. Tokie veiksmažodžiai priklauso skirtingoms sintaksinėms, bet tai pačiai semantinei klasei. Plg.:

- (62) a. $N_n - Vf - N_g$: *Vaikai bijo vilko*.
 b. $N_n - Vf - N_a$: *Aš matau šviesą*.
 c. $N_n - Vf - N_i$: *Mes džiaugiamės pavasariu*.
 d. $N_n - Vf - antN_g$: *Tėvas supyko ant sūnaus*.
- } V [Pcp, Con]

Visi šie veiksmažodžiai reiškia asmens psichinį santykį su daiktu.

Tais atvejais, kai nusakoma ta pati situacija, skirtingos SinVS rodo, kurie situacijos dalyviai iškeliami kaip svarbesni už kitus, tačiau veiksmažodžių reikšmės mažai skiriasi, žr. (46) ir (47). Veiksmažodžiai *mėgti* ir *patikti* reiškia asmens psichinį santykį su daiktu, o *atitikti* ir *neprieštarauti* – daikto (reiškinio) lyginimą su kitu daiktu. SemVS aktantai šiais atvejais atitinka referentų situacinius vaidmenis ir abiejuose kiekvienos poros sakiniuose santykis tarp predikato argumentų yra tas pats.

b) SemVS skirtingos. Veiksmažodžių reikšmės skiriasi ir jie priklauso skirtingoms tiek sintaksinėms, tiek semantinėms klasėms. Plg.:

- (63) a. $N_n - Vf - nuoN_g$: *Jonas* [A_1] *gynėsi nuo šuns* [CA].
 b. $N_n - Vf - N_a$: *Šuo* [A_1] *įkando Jonui* [P].
 c. $N_n - Vf - N_i$: *Jonas* [Pcp] *pasipiktino šunimi* [Con].
 d. $N_n - Vf$: *Jonukas* [P] *pravirko*.

Kiekvienu veiksmažodžiu nusakoma vis kita tikrovės situacija ir jų reikšmės neturi nieko bendra.

Kai dviem (ar keliais) veiksmažodžiais nusakoma ta pati tikrovės situacija, kiekvienu atveju ji kitaip semantiškai interpretuojama, kitokie santykiai tarp predi-

kato argumentų (kartais kitoks ir jų skaičius), kitokia bendroji signifikacinė (taip pat ir individuali leksinė) reikšmė. Plg.:

(64) a. $N_n - Vf - N_a - N_d$: Jonas $[A_1]$ davė draugui $[B]$

[x] [y]

knygą $[P]$.

[z]

b. $N_n - Vf - N_a - išN_g$: Draugas $[B]$ gavo iš Jono $[0]$

[y] [x]

knygą $[P]$.

[z]

(65) a. $N_n - Vf - N_i$: Aš $[Pcp]$ džiaugiuosi pavasariu $[Con]$.

[x] [y]

b. $N_n - Vf - N_a$: Pavasaris $[A_2]$ mane $[P]$ džiugina.

[y] [x]

(66) a. $N_n - Vf - N_a - išN_g$: Kažkas $[A_1]$ pavogė iš Jono $[0]$

[x] [y]

pinigus $[P]$.

[z]

b. $N_n - Vf - N_a$: Kažkas $[A_1]$ apvogė Joną $[P]$.

[x] [y]

Tokios sakinių poros, kuriomis skirtingai nusakoma ta pati tikrovės situacija ir kurios dėl to skiriasi signifikaciniu požiūriu, vadinamos perifrazėmis (Степанов 1981, 201 tt.; plg. Москальская 1978, 74–75). Perifrazės, kurių predikatai turi vienodą argumentų skaičių, paprastai vadinamos konversinėmis.

1.3.7. Kadangi veiksmažodžių valentingumas priklauso nuo jų reikšmės, tas pats veiksmažodis, pavartotas skirtingomis reikšmėmis, gali turėti skirtingą valentingumą ir priklausyti skirtingoms sintaksinėms bei semantinėms klasėms. Todėl pagal valentingumą veiksmažodžiai klasifikuojami ne kaip leksemos, o kaip sememos²⁷. Tas pats veiksmažodis vienu atveju gali būti divalentis, kitu – trivalentis ar vienvalentis ir t. t. Tarp veiksmažodžio SinVS ir SemVS galimi šitokie santykiai.

1) Veiksmažodžio SinVS skirtingos.

a) SemVS taip pat skirtingos. Veiksmažodis įeina į skirtingas sintaksines ir semantines klases. Kai nusakomos skirtingos tikrovės situacijos, daugiau ar mažiau skiriasi veiksmažodžio individuali leksinė reikšmė (galimas dalykas, kad kai kuriais atvejais jau turime ir skirtingas leksemas – homonimus²⁸). Plg.:

(67) a. $N_n - Vf - N_d - Inf$: Mokytojas $[C]$ leido vaikams $[B]$

pažaisti $[Con]$.

b. $N_n - Vf - N_a - Inf$: Tėvai $[C]$ leidžia vaikus $[P]$ mokyti $[Fin]$.

²⁷ Taigi klasifikuojant veiksmažodžius pagal valentingumą, polisemijos ir homonimijos skyrimas neturi lemiamos reikšmės.

²⁸ Manoma, kad vienai leksemai priklauso tik tos reikšmės, kurios turi tam tikrą semantinį bendrumą (t. y. bendrų semantinių elementų – semų) (Jakaitienė 1980, 46; Валеева 1975, 124; Варина 1963, 54). Šiuo požiūriu (67) a, b, c būtų iliustruojamos vienos leksemos reikšmės, kurioms bendras asmens valios momentas, o (67) d – kita leksema.

c. $N_n - Vf - N_a - AdvDir$: *Kaimynai [C] leidžia arklius [P] į ganyklą [Dir]*.

d. $N_n - Vf - N_a - iN_a$: *Vyrai [A₁] leidžia tinklus [P] į ežerą [Ad]*.

Kai nusakoma ta pati tikrovės situacija (ar bent iš dalies sutampančios tikrovės situacijos), veiksmažodis priklauso skirtingoms semantinėms klasėms, nes turi skirtingą bendrąją signifikacinę reikšmę (pateikiama skirtinga semantinė situacijos interpretacija), tačiau jo leksinė reikšmė mažiau tesiskiria. Plg.:

(68) a. $N_n - Vf - N_a - iN_a$: *Vaikas [A₁] paleido akmenį [P] į varną [Ad]*.

b. $N_n - Vf - N_i - iN_a$: *Vaikas [A₁] paleido akmeniu [I] į varną [Ad]*.

c. $N_n - Vf - N_a - N_i$: *Vaikas [A₁] paleido varną [P] akmeniu [I]*.

(69) a. $N_n - Vf - N_a - N_d$: *Mes [A₁] šeriams šieną [P] karvėms [B]*.

b. $N_n - Vf - N_a - N_i$: *Mes [A₁] šeriams karves [P] šieną [Con]*.

(70) a. $Vf_{imp} - N_g - N_i$: *Tvenkinyje [L] priaugo žolių [P]*.

b. $N_n - Vf - N_g$: *Tvenkinys [P] priaugo žolių [Con]*.

(71) a. $Vf_{imp} - N_g - iN_a$: *Į kiemą [Ad] privažiavo svečių [P]*.

b. $N_n - Vf - N_g$: *Kiemas [P] privažiavo svečių [Con]*.

(72) a. $N_n - Vf - išN_g$: *Iš krano [Ab] laša vanduo [P]*.

b. $N_n - Vf$: *Kranas [P] laša.*

(73) a. $N_n - Vf - N_a - nuo N_g$: *Motina [A₁] nukraustė indus [P] nuo stalo [Ab]*.

b. $N_n - Vf - N_a$: *Motina [A₁] nukraustė stalą [P]*.

b) SemVS ta pati. Veiksmažodis vartojamas pagal du ar kelis sintaksinius valentingumo modelius, bet tiek jo bendroji signifikacinė, tiek individuali leksinė reikšmė gali būti iš esmės ta pati. Galimi tik tam tikri signifikacinės reikšmės niuansai, kuriuos suteikia pasakymui vieno kurio aktanto iškėlimas sintaksinėje struktūroje vardininku arba galininku, nesikeičiant jo semantinei funkcijai (žr. 48, 49). Tuo būdu skirtingos veiksmažodžio SinVS šiais atvejais funkcionuoja kaip paraleliniai modeliai. Plg. dar šiuos pavyzdžius:

(74) a. $N_n - Vf - N_a$: *Ji prisiminė vaikystę.* } V [Pcp, Con]

b. $N_n - Vf - N_d$: *Jai prisiminė vaikystę.* }

(75) a. $N_n - Vf$: *Šienas sulijo.* } V [P]

b. $Vf_{imp} - N_a$: *Šieną sulijo.* }

(78) a. $N_n - Vf - N_g$: *Ona atsikratė jaunikio.* } V [B, Con]

b. $N_n - Vf - N_i$: *Ona atsikratė jaunikiu.* }

c. $N_n - Vf - nuoN_g$: *Ona atsikratė nuo jaunikio.* }

Tačiau veiksmažodžio individuali leksinė reikšmė kiekvienu atveju gali būti ir skirtinga, nors bendroji signifikacinė reikšmė visais atvejais vienoda. Reikšmės skirtumai daug priklauso nuo nevienodos leksinės apsupties, arba veiksmažodžio leksinio valentingumo. Plg.:

(77) a. $N_n - Vf - N_a - N_i$: *Ona muša pradalgės grėbliu.* } V [A₁, P, I]

b. $N_n - Vf - N_i - iN_a$: *Tėvas mušė kumščiu į stalą.* }

c. $N_n - Vf - N_a - iN_a$: *Muški stiklėlį į akmenėlį.* }

2) Veiksmažodžio SinVS ta pati.

a) SemVS skirtingos. Veiksmažodis vartojamas skirtingomis reikšmėmis (galimà ir homonimija) ir kiekvienu atveju priklauso vis kitai semantinei grupei, bet jo sintaksinis valentingumas toks pats. Plg.:

(78) a. *Žuvys* [A_1] *leidžia ikrus* [P].
b. *Statinė* [P] *vandenį* [Con] *leidžia*. } $N_n - Vf - N_a$

(79) a. *Motina* [A_1] *kelia vaikus* [P].
b. *Mielės* [A_2] *kelia ragaišį* [P].
c. *Vaikai* [A_1] *kelia triukšmą* [Con].
d. *Ledas* [P] *kelia žmogų* [Con]. } $N_n - Vf - N_a$

(80) a. *Vaikai* [A_1] *daug juda*.
b. *Stalas* [P] *juda* (nelygiai stovi). } $N_n - Vf$

b) SemVS ta pati. Nors vienodas ir sintaksinis, ir semantinis valentingumas, veiksmažodis gali būti vartojamas visiškai skirtingomis reikšmėmis, jeigu juo nusakomos skirtingos tikrovės situacijos. Plg.:

(81) a. *Žmonės* [A_1] *leidžia knygas* [P].
b. *Žuvys* [A_1] *leidžia ikrus* [P]
c. *Bitės* [A_1] *leidžia spiečių* [P].
d. *Vaikai* [A_1] *leidžia muilo burbulus* [P]. } $N_n - Vf - N_a$

(82) a. *Dantys* [P] *krinta*.
b. *Šaltis* [P] *krinta*.
c. *Galvijai* [P] *krinta*. } $N_n - Vf$

Tik tais atvejais, kai sutampa ir leksinis valentingumas (palydovai – tų pačių klasių ir net poklasių žodžiai), galima manyti, kad veiksmažodis turi tą pačią individualią leksinę reikšmę, plg.:

(83) a. *Arkliai* [P] *krinta*.
b. *Karvės* [P] *krinta*.
c. *Musės* [P] *krinta*. } $N_n - Vf$

(84) a. *Vaikai* [A_1] *kelia vaidą* [Con].
b. *Darbininkai* [A_1] *kelia maištą* [Con]. } $N_n - Vf - N_a$

2. VEIKSMAŽODŽIŲ SINTAKSINĖS KLASĖS

Dvi stambiausios sintaksinės veiksmažodžių klasės – tai asmeniniai ir beasmeniai veiksmažodžiai, kurie skiriasi subjektinio vardininko poreikiu: asmeniniams veiksmažodžiams vardininkas reikalingas, beasmeniams – ne. Kadangi pagal valentingumą klasifikuojamos veiksmažodžių sememos, prie beasmenių veiksmažodžių priskiriami ir beasmeniškai (t. y. be subjektinio vardininko) vartojami asmeniniai veiksmažodžiai. Tuo būdu tas pats veiksmažodis, jeigu jis vartojamas ir asmenine, ir beasmenine reikšme, gali atsidurti abiejose sintaksinėse klasėse.

Pagal valentinių palydovų skaičių asmeniniai veiksmažodžiai skirstomi į vienvalenčius, dvivalenčius, trivalenčius ir keturvalenčius, beasmeniai – į vienvalenčius ir dvivalenčius. Tie beasmeniai veiksmažodžiai, kurie sakinyje neturi nė

vieno palydovo, yra nevalentingi (arba avalentiniai). Šie asmeninių ir beasmeninių veiksmažodžių poklasiai toliau skirstomi pagal konkrečius sintaksinius valentingumo modelius (t. y. SinVS), kurie skiriasi valentinių palydovų gramatinėmis formomis.

Iliustracinė medžiaga yra paimta iš „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ (V., 1972; trumpinama DLKŽ), akademinio „Lietuvių kalbos žodyno“ I–XII t. (V., 1956–1981; trumpinama LKŽ), iš grožinės literatūros kūrinių, J. Jablonskio raštų ir iš šnekamosios literatūrinės kalbos. Dažniausiai pateikiamas tik veiksmažodis ir jo valentiniai palydovai, todėl šaltiniai nenurodomi. Tik kai kuriais atvejais, pvz., kai pateikiamas visas sakinyss ar literatūrinėje kalboje rečiau pasitaikantis, ne visai įprastas žodžių junginys, nurodomas šaltinis (šaltinių sutrumpinimai tokie kaip „Lietuvių kalbos žodyne“).

Straipsnyje pateikta lietuvių kalbos veiksmažodžių sintaksinė klasifikacija ir sintaksinių klasių semantinė charakteristika veikiausiai yra nepilna, nes remiamasi tik tam tikra dalimi veiksmažodžių, be to, mūsų žodynuose nelabai gausiai atsispindi veiksmažodžių sintaksinė vartoseną. Straipsnio tikslas – pateikti bendrą lietuvių kalbos veiksmažodžių sintaksinių klasių vaizdą ir apytikrę sintaksinę-semantinę jų charakteristiką.

Veiksmažodžių sintaksiniai valentingumo modeliai (arba SinVS) žymimi šiais simboliais: Vf – asmeninio veiksmažodžio asmenuojamoji forma, Vf_{imp} – beasmeninio veiksmažodžio asmenuojamoji forma, N – daiktavardis, Adj – būdvardis, Adv –rieveiksmis, Inf – veiksmažodžio bendratis, Part – dalyvis, SD – subordinuotas (dažniausiai šalutinis) sudėtinio sakinio dėmuo, pN – prielinksninė konstrukcija, AdvLoc – adverbialinis narys, reiškiantis vietą, AdvDir – adverbialinis narys, reiškiantis judėjimo kryptį arba kelią, AdvQuant – adverbialinis narys, reiškiantis kiekybę, n – vardininkas, g – kilmininkas, d – naudininkas, a – galininkas, i – įnagininkas, l – vietininkas.

Sintaksiniuose valentingumo modeliuose žymimos tik pagrindinės veiksmažodžio valentinių palydovų formos. Dažniausiai tai daiktavardžių linksniai ir prielinksninės konstrukcijos, rečiaurieveiksmiai, būdvardžiai, veiksmažodžio bendratis, dalyvis bei šalutiniai sudėtinio sakinio dėmenys (kai jie nėra palydovais einančių daiktavardžių linksnių ar prielinksninių konstrukcijų pakaitalai). Pagrindines palydovų formas gali pakeisti įvairūs žodžių junginiai, pvz.: *pirkau kilogramą obuolių, dešimt sagų, pusę arbūzo* (plg. *knygą*); *knygas išdalijo dešimčiai mokinių* (plg. *mokiniams*); *susirinko daug žmonių, minių minios žmonių* (plg. *žmonės*); *aš pats* (plg. *aš*) *to nežinau*, neapibrėžto kiekio kilmininkas, pvz.: *atsirado drąsuolių* (plg. *drąsulis*), *pirkau cukraus ir saldainių* (plg. *kopūstą*), padalyviai bei padalyvinės konstrukcijos, pvz.: *girdžiu griaudžiant* (plg. *griausmą, griaustinį*), *laukiame prauštant* (plg. *aušros*), *girdėjosi griaudžiant* (plg. *griaustinis*), *pamačiau tėvą sugrižtant* (plg. *tėvą*), taip pat sudėtinų sakinių subordinuotieji dėmenys, pvz.: *Matau, kad katė lipa ant aukšto*; *Matau: katė lipa ant aukšto* (plg. *matau katę*). Sintaksiniai modeliai su šiais valentinių palydovų pakaitalais atskirai nekeliami.

Valentinius palydovus kartais pavaduoja laisvieji nariai, turintys vietos, būdo, tikslo reikšmę, pvz.: *Anglių kasykloje* (plg. *kasyklai*) *jis atidavė visą savo sveika-*

ta (LKŽ); *Ji ir šiokią dieną gražiai* (plg. *gražius drabužius*) *nešioja*; *Bet turbūt dievas taip* (plg. *to*) *norėjo* (Simon); *Sauliukui darželyje* (plg. *darželis*) *nepatiko*; *Štai kaip* (plg. *kas*) *kartais atsitinka žmogui!* (Balt); *Oi siuntė, siuntė mane anytėlė žiemužės šėko, vasaružės sniego* (plg. *į mišką*) (Jabl). Šie palydovų pakaitalai atskirų sintaksinių valentingumo modelių taip pat nesudaro.

Kadangi veiksmažodžiai su būtinaisiais ir fakultatyviaisiais palydovais pateikiami kartu, iškeliamuose sintaksiniuose valentingumo modeliuose fakultatyvumas nežymimas. Iliustraciniuose pavyzdžiuose fakultatyvieji palydovai rašomi skliaustuose.

Toliau pateikiamos veiksmažodžių sintaksinės klasės ir jų poklasiai. Smulkiausias poklasis – veiksmažodžių grupė, vartojama pagal tam tikrą sintaksinį valentingumo modelį (SinVS). Trečiojoje darbo dalyje pateikiama vienvalenčių ir dvivalenčių asmeninių veiksmažodžių sintaksinė-semantinė charakteristika.

2.1. ASMENINIAI VEIKSMAŽODŽIAI

2.1.1. Vienvalenčiai veiksmažodžiai

$N_n - Vf$: *paukščiai čiułba, vaškas tirpsta*.

2.1.2. Dvivalenčiai veiksmažodžiai

$N_n - Vf - N_a$: *vaikai renka uogas*;

$N_n - Vf - N_g$: *tėvas ieško dalgio*;

$N_n - Vf - N_d$: *Jonas padeda tėvams*;

$N_n - Vf - N_i$: *gyventojai užsiima žvejyba*;

$N_n - Vf - pN$ (su objektine pN):

$N_n - Vf - antN_g$: *šuo puolė ant manęs*;

$N_n - Vf - beN_g$: *mes apsieisime be tavęs*;

$N_n - Vf - dėlN_g$: *jie susitarė (dėl rytojaus)*;

$N_n - Vf - išN_g$: *visi tyčiojasi iš Jono*;

$N_n - Vf - nuoN_g$: *žmogus gynėsi nuo šunų*;

$N_n - Vf - prieN_g$: *gyvūnai prisitaiko prie aplinkos*;

$N_n - Vf - užN_g$: *žagrė užkliuvo už akmenų*;

$N_n - Vf - apieN_a$: *vyras kalbėjo apie įvykį*;

$N_n - Vf - įN_a$: *perkūnas trenkė į namą*;

$N_n - Vf - perN_a$: *motina sudrožė [vaikui] per rankas*;

$N_n - Vf - priešN_a$: *valstiečiai sukilo (prieš valdžią)*;

$N_n - Vf - užN_a$: *draugai laiduoja už mane*;

$N_n - Vf - suN_i$: *gaidys susipešė su žąsiniu*;

$N_n - Vf - AdvLoc$: *kubilai stovi kamaroje | ant aukšto | pasieniais | čia*;

$N_n - Vf - AdvDir$: *tėvas išėjo į miestą | iš namų | takeliu | ten*;

$N_n - Vf - AdvQuant$: *paskaita truko valandą | apie valandą | ilgai*;

- $N_n - Vf - Adv^{29}$: *vaikas gražiai elgiasi*;
 $N_n - Vf - Inf$: *Ona tingi austi*;
 $N_n - Vf - Inf / Part / SD$: *jis tikisi pasveikti / pasveiksis / kad pasveiks*;
 $N_n - Vf - Part / SD$: *mes džiaugiamės (sugrįžę / kad sugrįžome)*;
 $N_n - Vf - SD$: *Aš maniau, (kad) saulė teka*.

2.1.3. Trivalenčiai veiksmažodžiai

Taip kaip vienvalenčių veiksmažodžių sintaksinis valentingumo modelis $N_n - Vf$ įeina į visus dvivalenčių veiksmažodžių sintaksinius modelius, taip daugelis dvivalenčių veiksmažodžių modelių įeina į trivalenčių veiksmažodžių sintaksinius modelius. Prie jų tik prisideda dar vienas komponentas, kurio reikalauja veiksmažodžių reikšmė ir valentingumas.

- $N_n - Vf - N_a - N_g$: *jis moko vaikus (matematikos)*;
 $N_n - Vf - N_a - N_d$: *senelė davė mergytei obuolį*;
 $N_n - Vf - N_a - N_i$: *motina apavė vaiką (batukais)*;
 $N_n - Vf - N_a - N_i / Adj_i$: *visi jį laiko išminčiumi / išmintingu*;
 $N_n - Vf - N_a - N_i / Adj_a$: *jis padarė mane savo tarnu / nelaimingą*;
 $N_n - Vf - N_a - N_i / Adv$: *mokytojas įvertino rašinį ketvertu / gerai*;
 $N_n - Vf - N_a - Adj_a$: *teismas rado jį kaltą*;
 $N_n - Vf - N_a - pN$:
 $N_n - Vf - N_a - antN_g$: *piemuo užsiundė šunį ant avių*;
 $N_n - Vf - N_a - išN_g$: *Andrius atėmė iš draugo žaislą*;
 $N_n - Vf - N_a - nuoN_g$: *šeimininkas apgynė svečių nuo šuns*;
 $N_n - Vf - N_a - užN_g$: *tėvai išleido dukterį už vyro*;
 $N_n - Vf - N_a - apieN_a$: *jie klausinėjo mane apie žvaigždes*;
 $N_n - Vf - N_a - įN_a$: *šaltis pavertė vandenį į ledą*;
 $N_n - Vf - N_a - priešN_a$: *motina užsistojo mane prieš tėvą*;
 $N_n - Vf - N_a - užN_a$: *draugas uždėjo už mane penkis rublius*;
 $N_n - Vf - N_a - su N_i$: *jis palygino kopiją su originalu*;
 $N_n - Vf - N_a - AdvLoc$: *mes laikome obuolius dėžėse / ant lentynų / ten*;
 $N_n - Vf - N_a - AdvDir$: *vyras plukdė sielius Nemunu / iš Lietuvos / į Prūsiją / žemyn*;
 $N_n - Vf - N_a - AdvQuant$: *valdžia įkainojo trobą (dviem tūkstančiais rublių)*;
 $N_n - Vf - N_a - Inf / SD$: *motina ragino svečius (valgyti / kad valgytų)*;
 $N_n - Vf - N_a - Part / SD$: *jis užtikrino mus sugrįšįs / kad sugrįš*;
 $N_n - Vf - N_a - SD$: *Draugai įtikinėjo mane, kad tikrai taip ir buvo*;
 $N_n - Vf - N_g - N_g$: *keleivis pasiklausė (mergaitės) kelio*;
 $N_n - Vf - N_g - N_d$: *aš linkiu jums laimės*;
 $N_n - Vf - N_g - pN$:

²⁹ Ši SinVS kelia rimtų abejonių (plg. Pasch 1977, 21; Helbig 1979, 71). Tokie veiksmažodžiai, kaip *elgtis, gyvuoti, gyventi* „gyvuoti“, *laikytis* „t. p.“, būtinai reikalingi būdo reikšmės prieveiksmio arba jo pakaitalo, kuris atskleidžia jų turinį ir kartu apibūdina patį veiksmo ar būsenos subjektą. Sakinio predikatinėje struktūroje prieveiksmis kartu su veiksmažodžiu atitinka predikatą, o ne predikato argumentą.

$N_n - Vf - N_g - išN_g$: jis reikalauja (iš manęs) pinigų;
 $N_n - Vf - N_g - apie N_a$: draugai klausinėjo manęs apie tave;
 $N_n - Vf - N_g - AdvDir$: Jonas pripylė į kubilą vandens;
 $N_n - Vf - N_g - Inf / SD$: draugai prašė manęs palaukti | kad palaukčiau.
 $N_n - Vf - N_d - N_i$: tėvas (visiems) gyrėsi sūnumi;
 $N_n - Vf - N_d - pN$:
 $N_n - Vf - N_d - apie N_a$: vadovas pranešė (mums) apie susirinkimą;
 $N_n - Vf - N_d - už N_a$: mes (jums) laiduojame už Petrą;
 $N_n - Vf - N_d - Inf$: tu trukdai man (dirbti);
 $N_n - Vf - N_d - Part / SD$: jis (jiems) prisipažino paėmęs | kad paėmė pinigus;
 $N_n - Vf - N_d - SD$: tėvas (man) patvirtino, kad brolis sako tiesą.
 $N_n - Vf - N_i - pN$:
 $N_n - Vf - N_i - įN_a$: Jonas trenkė kumščiu į stalą;
 $N_n - Vf - N_i - per N_a$: Stasys pliaukšterėjo irklų per vandenį;
 $N_n - Vf - N_i - su N_i$: sesuo pasikeitė su broliu drabužiais;
 $N_n - Vf - N_i - AdvDir$: ji pabraukė pirštu per stalą;
 $N_n - Vf - N_i - AdvQuant$: jis dvejus metus išdėvėjo kailiniais.
 $N_n - Vf - apieN_a - išN_g$: apie įvykį jis sužinojo (iš draugų);
 $N_n - Vf - antN_g - AdvDir$: broliai (ant žirgų) išjojo (į karą);
 $N_n - Vf - suN_i - Adv$: ponai žiauriai elgėsi su baudžiauninkais.
 $N_n - Vf - AdvLoc - AdvQuant$: jis čia išbuvo apie metus.

2.1.4. Keturvalenčiai veiksmažodžiai

Keturvalenčių veiksmažodžių labai nedaug ir jie retai kada vartojami su visais keturiais palydovais. Dažniausiai vienas ar du palydovai yra fakultatyvūs ir lieka nepasakyti.

Į šių veiksmažodžių sintaksinius valentingumo modelius įeina kai kurie trivalenčių veiksmažodžių sintaksiniai modeliai; prie jų prisideda veiksmažodžio reikalaujama tam tikra prielinksninė konstrukcija arba adverbialinis narys.

$N_n - Vf - N_a - N_d - pN$:

$N_n - Vf - N_a - N_d - perN_a$: aš tau perduosiu knygą (per Anelę);

$N_n - Vf - N_a - N_d - užN_a$: tėvai pardavė namą (kolūkiui) (už du tūkstančius rublių);

$N_n - Vf - N_a - N_d - nuoN_g$: tu perduok jam (nuo manęs) labas dienas.

$N_n - Vf - N_a - N_i - AdvDir$: Simas (valtimi) pergabeno mus per upę.

$N_n - Vf - N_a - išN_g - užN_a$: jis pirkė (iš draugo) ženklą (už penkias kapeikas);

$N_n - Vf - N_a - antN_g - AdvDir$: vaikas plukdė kareivėlius (ant skiedros) (pavandeniui).

$N_n - Vf - N_a - AdvLoc - AdvQuant$: jie išlaikė Petrą kalėjime dvejus metus.

$N_n - Vf - N_d - N_i - užN_a$: jis atsilygino man (už darbą) (pinigais).

$N_n - Vf - N_i - suN_i - užN_a$: aš atsiskaičiau su juo (už darbą) (grynais).

2.2. BEASMENIAI VEIKSMAŽODŽIAI

2.2.1. Nevalentingieji veiksmažodžiai

Vf_{imp} : *lyja, sninga, aušta, griaudžia, žaibuoja, migloja, šla.*

2.2.2. Vienvalenčiai veiksmažodžiai

$Vf_{imp} - N_g$: *prisirinko reikalų;*

$Vf_{imp} - N_d$: *ligoniui pagerėjo;*

$Vf_{imp} - N_a$: *mane sulijo;*

$Vf_{imp} - AdvLoc$: *dirvoje / po kojomis / čia klimpsta;*

$Vf_{imp} - AdvDir$: *nuo stogo varva.*

2.2.3. Divalenčiai veiksmažodžiai

$Vf_{imp} - N_g - N_d$: *žemei reikia trąšų;*

$Vf_{imp} - N_g - N_a$: *kiemą prinešė sniego;*

$Vf_{imp} - N_g - AdvLoc$: *kambaryje trūksta oro;*

$Vf_{imp} - N_g - AdvDir$: *į mokyklą prisirinko mokinių.*

$Vf_{imp} - N_d - nuoN_g$: *man klius nuo tėvo;*

$Vf_{imp} - N_d - suN_i$: *jam sekasi su bernais;*

$Vf_{imp} - N_d - Inf$: *keleiviams teko palaukti.*

$Vf_{imp} - N_a - N_i$: *vaiką išbėrė (spuogais);*

$Vf_{imp} - N_a - AdvDir$: *mane kelia į orą;*

$Vf_{imp} - N_a - Inf$: *Moniką traukė pasivaikščioti.*

$Vf_{imp} - N_i - AdvLoc$: *čia kvėpia (gėlėmis);*

$Vf_{imp} - N_i - AdvDir$: *nuo ežero padvelkė vėsumu.*

3. VIENVALENČIŲ IR DIVALENČIŲ ASMENINIŲ VEIKSMAŽODŽIŲ SINTAKSINĖ-SEMANTINĖ CHARAKTERISTIKA

3.1. VIENVALENČIAI VEIKSMAŽODŽIAI

$N_a - Vf$ – jų vienintelis sintaksinis valentingumo modelis. Juo realizuojamos šios SemVS:

V [P]: *vaškas tirpsta, debesys skirstosi, javai dera, siūlė prairo, bulvės dygsta, javai brangsta, vaikai auga, ligonis gerėja, šuo tupi, grožis blėsta, arklys suklupo, paršas išlepo, žmogus nusigyveno, duktė mergauja, dingo peilis, kyla temperatūra, ateina žiema, kartojasi vaizdai, pildosi svajonės, batai prasiavėjo, riešutai nesilukštena, apsigaudė musės, šuo kanda, vaikas jau vaikšto (t. y. moka vaikščioti), kranas teka, puodas svyla, puodyne išsiliejo (nusiliejo).*

V [A_1]: *alsuoja žmogus, gyvulys; jautis užbaubė; čiułba paukščiai; dairosi žmogus, arklys; gieda žmogus, gaidys, lakštingala; kvatojasi merginos, vaikas meluoja, tėvas*

dabar skaito (t. y. užsiėmęs skaitymu), mes pavakarieniavome, jaučiai badosi, moterys susibarė, vaikai uogauja.

V [A₂]: laikrodis birbia, kuliamoji užia, miškas gaudžia, vėtra šėlsta, vėjas švilpia, šaltis spigina, fašizmas siautėjo.

V [Pcp]: žmonės didžiujasi „dedasi didžiais“, įsivaizduoja „t. p.“; aš apsigalvo-
jau; vaikas išdyko, pasileido; Juozapota išprotėjo, tu klysti, katė įsidrąsino, arklys
pašėlo, vaikai susipyko.

3.2. DVIVALENČIAI VEIKSMAŽODŽIAI

Vienas dvivalenčių asmeninių veiksmažodžių palydovas yra daiktavardžių ar juos atstojančių žodžių vardininkas, jis visada yra būtinas, o antruoju eina įvairūs daiktavardžių linksniai, prielinksninės konstrukcijos, prieveiksmai, veiksmažodžio bendratis, dalyviai bei dalyvinės konstrukcijos, sudėtinių sakinių šalutiniai dėmenys; šis palydovas gali būti būtinas arba fakultatyvus. Didžiausią ir semantiniu požiūriu įvairiausią poklasį sudaro veiksmažodžiai, vartojami su galininku (tranzityviniai).

3.2.1. N_n – Vf – N_a

Galininkas, kaip ir vardininkas, dažniausiai yra būtinas veiksmažodžių palydovas. Tiek vardininku, tiek galininku realizuojami gana įvairūs veiksmažodžių SemVS aktantai.

V [A₁, P]: vaikai aižo žirnius, arkliai ėda dobilus, medžiotojai nušovė šerną, Jonas užsivilkė švarką, paukštis suglaudė sparnus, vaikai išbandė ledo tvirtumą, voras audžia voratinklį, jis sukūrė naują metodą, vaikai erzino šunį, mokinys skaito knygą, kerdžius išgėrė stiklėlį, duktė apsiūdavo visą šeimyną, jie apvogė šeimnininką, kažkas apiplėšė sandėlį, tėvai auklėja vaikus, tu apgavai mane, kiaulės nuėda paršelius, šuo veja katę, bernai nujodinėjo arklius, žmonės braidė purvą, aš išvaikščiojau visą mišką, vištos pribjaurojo trobą, žirgas pribėgo dvarą, paukščiai nutūpė tvorą, vaikai apstojė senelį, tėvas nubalnojo arklį, mokiniai aplankė mokytoją, tu mūsų Juozą prikibai (Krėv), vaikai paliko namus, katė perbėgo kelią, mes praėjome namus, žmogus pravalgė visus pinigus, piemuo užganė maišelį bulvių.

V [A₂, P]: šviesa akina žmogų, saulė auksuoja beržynus, lietūs gaivina žemę, akys gyvina veidą, batai spaudžia kojas, medis pribloškė vaiką, daina vargus blaško, automatinė linija padvigubino darbo našumą, rūgštys išėdė žaizdą, gėlės skleidė malonų kvapą, revoliucija pradėjo naują erą, pavojai baugina žmogų, nelaimė jį pribloškė, darbas praturtina žmogų, tu mane trukdai (gaišini), vėjas išaušino trobą, saulė prikai-
tino kambarį, gandas pasiekė Joną, šaltis gnaibo veidą, žaibas nutrenkė žmogų, vėjas nupūtė veidą, saulė perėjo miglą.

V [A₁, Con]: vyrai žaidžia (futbolą), žmonės giedoja (himną), Sigutė vaidina (lapę) (t. y. lapės vaidmenį), Ona atlieka visus namų darbus, jis kalba niekus, aš iš-
pildžiau tavo paliepimą, sūnus ištesėjo žodį, mes pavalgėme (vakarienę), gandas apsuko ratą.

V [A₂, Con]: lėktuvas padarė ratą, kilpą; laukų darbus atlieka mašinos, radijas pranešė oro prognozę, skambutis skelbė pertrauką, barometras rodo oro permainą.

V [I, P]: *peilis peilį pagalanda, ausys gaudė kiekvieną garsą, šie būdvardžiai pa-
brėžia daikto ypatybę, svečius linksmino akordeonas, geras plūgas varo tiesias vagas.*

V [Pcp, Con]: *vaikai mėgsta saldumynus, aš girdžiu žmonių balsus, mokinyš mo-
ka pamoką, ji prisimena jaunystę, jis vertina pinigus, ji sapnavo tėvą.*

V [B, P]: *darbininkai gavo atlyginimą, žmogus ten išnaudoja žmogų, vasariniai
kviečiai labai išnaudoja žemę, piemuo praganė žąsiuką, aš pamečiau parkerį, Jonas
išigijo automobilį, jie užgyveno dėdės žemę, namus valdė tėvas, radau pieštuką, tėvai
turi namą, namas turi vieną įėjimą, moterys igijo lygias teises su vyrais, tėvas avi
antrus batus, mokytojas nešioja akinius.*

V [P, Con]: *sūnus įgavo ligą, statybos tempai įgavo didelę reikšmę, aš baigiu
amžių, vaikas turi slogą, Žemė turi rutulio formą, komanda igijo persvarą, laukai duo-
da derlių, smėlis sugeria vandenį, padanga leidžia orą, langai šaltį praleidžia, tas plo-
tas prieina (siekia) Baltijos jūrą, arklys nikstelėjo koją, tėvas nusilaužė ranką.*

V [P, Comp]: *sūnus ataugo tėvą, šermukšnelis priaugo putinę, kukurūzai žoles
praaugo, Jonas išaugo švarką, kopija atitinka originalą, avižos pranoko miežius.*

V [P, Com]: *Petras susitiko dėdę, tėvas anądien susiėjo kalvį.*

V [Con, P]: *tėvą suėmė miegas, mane ištiko liga, Mortą apėmė silpnumas, laivą
ištiko audra, žmogų ištiko nelaimė, jauni darbininkai papildė kolektyvą, piktžolės apau-
go daržą, spuogai išbėrė veidą, debesys dengė mėnulį, sienas puošė paveikslai.*

V [Con, Pcp]: *mane pagavo baimė, seseris apėmė pavydas (panika, tingulys).*

Kai vardininku realizuojamas kontentyvas, sakinio subjektą dažnai reiškia ga-
lininkas. Vardininkas atskleidžia veiksmožodžio turinį ir savo leksine reikšme yra
glaudžiai su juo susijęs. (Tai būdinga ir kitų sintaksinių modelių sakiniams, kuriuose
yra kontentyvinis vardininkas.)

V [C, P]: *ponas iškirsdino mišką, prievaizdas nuplaktino baudžiauninką, tėvai iš-
tekino dukteris, vaikai supjudė šunis, prastas šeimininkas gyvulius dyasina (uždareš
tvarte), kaimynas dar brandino javus, tu išdžiovinai ant galvos vainikėlį, meistras nu-
didino batus, mes jau išperinome viščiukus, vaikai išaušino trobą (bevarstydami duris),
tu prikaitinsi kambarius (atidariusi langus).*

Modelio $N_n - Vf - N_n$ semantinė interpretacija ir vardininko bei galininko
semantinio tarpusavio derinimo galimybės atvaizduotos 1 lentelėje³⁰.

Šiame sintaksiniame valentingumo modelyje galininkas labai retai kada esti fa-
kultatyvus. Kiek dažniau fakultatyvus esti kontentyvinis galininkas.

Daugeliu atvejų galininkas gali būti pakeistas neapibrėžto kiekio kilmininku, ku-
ris turi tą pačią semantinę ir sintaksinę funkciją, tik jo objektinė reikšmė yra kiek
modifikuota: jis reiškia ne visą objektą, o tik neapibrėžtą jo dalį, ne objektų visumą,
o tik neapibrėžtą jų kiekį. Plg.: *radau duoną / duonos, poetė sukūrė eilėraščių / eilė-
raščių, mačiau gandrų / gandrų*. Tačiau ne kiekvienas galininkas gali būti pakeistas
kilmininku. Tai priklauso ir nuo veiksmožodžio, ir nuo daiktavardžio reikšmės:
jos turi derintis su neapibrėžto kiekio reikšme.

Vienas kitas veiksmožodis ta pačia reikšme vartojamas ir pagal kitą sintaksinį
valentingumo modelį, kuriame vietoj galininko yra kilmininkas, plg.: *jaunimas ei-*

³⁰ Kiekvbinės reikšmės galininkas bus aptariamas su kitomis tos pačios reikšmės formomis
bei konstrukcijomis (žr. 3.2.8).

1 lentelė

N _n	N _a				
	Patientas	Kontentyvas	Komparatyvas	Percipientas	Komitatyvas
Agentas	+	+			
Instrumentas	+				
Percipientas		+			
Beneficientas	+				
Patientas	+	+	+		+
Kontentyvas	+			+	
Kauzatorius	+				

na ratelį / ratelio, vaikai žaidžia slėpynes / slėpynių, sūnus mokosi rusų kalbą / kalbos, tėvas žiūri namus / namų. Junginiai su kilmininku skiriasi vos pastebimu tikslo reikšmės atspalviu.

Prie veiksmazodžių, reiškiančių pojūčius, jausmus, suvokimą, žinojimą, kalbėjimą, taip pat veiksmazodžių *rasti, sučiupti, pagauti, užklupti, sutikti, palikti* ir kai kurių kitų, galininko poziciją gali užimti galininkas su padalyviu arba vienas padalyvis, pvz.: *jaučiu vėją pučiant, visi supranta ją meluojant, radau seselę bestovint, sutikau tėvą išeinant; išgirdau griaudžiant, pamačiau žaibuojant*, taip pat šalutinis prijungiamojo sakinio dėmuo, pvz.: *Jaučiu, kad pučia vėjas; Visi suprato, kad ji meluoja*.

Ypatingą padėtį užima tokie sakiniai, kaip: *Katinukas... kojeles išlūžo* (Jabl); *O gal vaikas ... lūžo sprandelį* (Simon); *Purvino sūnus ... sprandą nuniro* (t. p.), kurių semantinėje struktūroje yra du aktantai, tikrovės situacijoje atitinkantys vieną referentą (kaip visumą ir jos dalį; plg. 1.3.4.). Juos sudarantys veiksmazodžiai paprastai laikomi intranzityviniais ir vartojami be galininko. Šie sakiniai yra tik atitinkamų sakinių su posesyvinio naudinininku tam tikros transformos (plg. 1.2.7), įprastinė šių veiksmazodžių reikšmė tokios SemVS nesuponuoja. Veiksmazodžiai čia tik tranzityviškai pavartoti ir yra stilistiškai žymėti. Tačiau yra veiksmazodžių, kurie laisvai vartojami ir kaip intranzityviniai, ir kaip tranzityviniai, plg.: *nikstelėjo koja – nikstelėjau koją, sušlapo rankos – sušlapau rankas*.

3.2.2. N_n – Vf – N_g

Veiksmazodžiai, reikalaujantys vardininko ir kilmininko, yra dvejoji. Vieni jų eina su kilmininku tik būdami su priešdėliais *at-, per-, pri-*, suteikiančiais jiems veiksmo daugumo reikšmę (pvz.: *atsivalgė grybų, persiėdė dobilų, prisirinko uogų*), arba *pa-, pra-, už-*, kartais *at-*, suteikiančiais veiksmo mažumo reikšmę (pvz.: *pasilaužė šakų, pravirė košės, užvalgė mėsos, atsilaužė duonos*); visi jie reikalauja neapi-

brėžto kiekio kilmininko³¹. Kiti veiksmažodžiai valdo kilmininką būdami be šių priešdėlių, tai tikrieji kilmininkiniai veiksmažodžiai, pvz.: *bijoti, norėti, ilgėtis, gailėti(s), vengti, ieškoti* ir kt.

Kilmininkas dažniau negu galininkas yra fakultatyvusis veiksmažodžio palydovas.

Tiek vardininku, tiek kilmininku realizuojamos įvairios semantinės funkcijos. Kilmininkui būdingiausia kontentyvo funkcija.

V [A₁, P]: *moterys pasirinko žabų, vaikai prakapojo malkų, mergos pripynė vainikų, skęstantis ir šiaudo griebiasi, vyrai ėmėsi dalgį, senis įsitvėrė turėklų, vaikas laikosi motinos sijono, Jonas atsirėmė tvoros, šliekis sienos, senis pasirėmė lazdos, jis prisilietė mano rankos.*

V [A₂, P]: *mašinos pritraiškė ant kelio slyvų, vėjas prilaužė šakų, lietus pridarė balų.*

V [A₁, Con]: *vaikai žaidžia (slėpynių), žmonės ėmėsi darbo, jis mokosi (matematikos), mažieji klauso (si) pasakos, šeimyna privalgė (kukulių), karvė persiėdė (dobių), kiaulės atsiėdė balandų, blogų žmonių lenkis iš tolo, jis visų šalinasi, liūtas saugosi gyvačių, tėvas atsisakė darbo.*

V [A₂, Con]: *potvynis pridarė žalos.*

V [A₁, Fin]: *motina ieško adatos, Kazys dairosi pačios, katė tyko pelės, jaunimas siekia mokslo, arklys siekia avižų, motina žiūri tvarkos, vyrai rūpinosi užkandos, mes ieškome išeities, moteris šaukėsi pagalbos.*

V [A₁, CA]: *aš vos atsigyniau šunų.*

V [Pcp, Con]: *mes tikimės (laukiame) giedros, tėvai pasigedo vaiko, Petras pasiilgo tėviškės, jis gailėjo (si) katytės, vaikas nori miego, šeimyna bodisi šio valgio (plg. valgių), Ona gedi (tėvo), pati vengė barnių, jis išsižadėjo savo pažiūrų, vaikai klauso (tėvų), jis paklaūsė mano patarimo, mes laikomės įstatymų, avys bijo (si) šuns, jis tavęs (plg. tavimi) bailsi, tėvas pasibaidė didelių procentų, vaikas nusigando šuns.*

V [P, Con]: *mano rankos bijo šalčio, motina neteko sąmonės, pievos nustojo žalumo, upė laikosi senosios vagos, jaunikliai laikosi lizdo, šakos lietėsi stiklo, žagrė užkliuvo šaknies, drabužiai prisigėrė dulkių, akys pribiro smėlio, laivas priėjo vandens, pirkia prirūko (dūmų), valtis prisėdo žmonių, aikštė buvo pristojusi vežimų, pieva priaugo medžių, miškas knibždėjo sukilėlių, mašina reikalauja priežiūros.*

V [B, Con]: *tūlas stokojo duonos, mes pritrūkome (pristigome) pinigų, vargiai užteksime pašaro, senis atsikratė podukros (plg. podukra), jie išsižadėjo sūnaus, vaikai neteko tėvo.*

V [Con, Pcp]: *tavęs laukia staigmena (sėkmė, nemalonumai), jūsų tyko dideli pavojai.*

³¹ Išskyrus veiksmažodžius su priešdėliais *at-, per-*, reiškiančius veiksmo daugumą, kiti veiksmažodžiai gali būti vartojami ir su kiekio reikšmės žodžių galininku ar jo pozicijoje einančiu nekaitomu kiekio reikšmės žodžiu, valdančiu neapibrėžto kiekio kilmininką, plg.: *pririnko kraitelę uogų, pasilaužė šiek tiek šakų, užvalgė truputį mėsos, atsilaužė gabalėlį duonos*. Vadinasi, tai nėra tikri kilmininkiniai veiksmažodžiai (plg. Grenda 1979, 34).

Modelio $N_n - V_f - N_g$ semantinė interpretacija ir vardininko bei kilmininko semantinio tarpusavio derinimo galimybės atvaizduotos 2 lentelėje.

Prie kai kurių veiksmažodžių, pvz.: *klaustyti(s)*, *laukti*, *bijoti(s)*, *tykoti*, *tikėti* ir kt., kontentyvinio ir kt. kilmininko pozicijoje gali būti pavartotas padalyvis ar padalyvinė konstrukcija (kilmininkas arba galininkas su padalyviu), pvz.: *laukiame*

2 lentelė

N_n	N_g				
	Patientas	Kontentyvas	Finityvas	Kontragentas	Percipientas
Agentas ₁	+	+	+	+	
Agentas ₂	+	+			
Percipientas		+			
Patientas		+			
Beneficientas		+			
Kontentyvas					+

palyjant, visi tikėjosi atvėsiant; vakarais klausydavausi giedant lakštingalos, katė tyko pelės išlendant, laukiu durų atidarant, tikėjausi brolių sugrįžiant, ji bijojo tėvą greit mirsiant. Prie šių ir kai kurių kitų veiksmažodžių kilmininko poziciją taip pat gali užimti šalutinis prijungiamojo sakinio dėmuo, pvz.: Vakarais klausydavausi, kaip gieda lakštingala; Laukiame, kada ateis pavasaris; Saugokis, kad neįkštų gyvatė.

3.2.3. $N_n - V_f - N_d$

Naudininkas, kaip veiksmažodžių palydovas, nėra dažnas, tačiau juo realizuojamos gana įvairios semantinės funkcijos, iš kurių būdingiausia jam beneficento funkcija.

V [A_1 , B]: *sūnus padeda tėvams, Ona patarnauja svečiams, jis man priekaištuoja, priešas mums grūmoja, solistė nusilenkė (publikai), Jonas pritarė Petrui, duktė guodžiasi motinai, ji pasirodė gydytojui, šuo gerinasi (šeimininkui), Jonas merginasi Onai, nusidėjau (senai motinėlei), ji visiems įtinka, (jam) atsiliepė kiti vilkai (Vien).*

V [A_2 , B]: *tavo patarimas (mums) padėjo, tas skundas jiems labai pakenkė.*

V [A_1 , P]: *vaikui išpyrė arklys, išnybo žąsinas; šuniui igėlė bitė.*

V [A_2 , P]: *rūkymas kenkia (sveikatai), (arkliui) darbas nekenkia, kietelių arba ta padeda (galvai), šalnos pakenkė daržovėms, rugienos (man) duria, jai įbrėžė šaka.*

V [A_1 , CA]: *gyventojai priešinosi okupantams, sūnus pasipriešino tėvams, ji priešinosi savo likimui, Jonas nepasiduoda draugui, jis amžinai visiems prieštaravo, aš (tau) niekuomet nebepriešginausiu.*

V [A_1 , Fin]: *žmonės ruošėsi sėjai, liūtas pasirengė šuoliui, jis pasiruošė ilgam pokalbiui.*

V [Pcp, B]: *sūnūs pakluso tėvui, Juozas nusileido (žmonai), motina atleido sūnui, ji pasiaukėjo šeimai.*

V [Pcp, Fin]: *Laurynas atsidavė menui, jis atsidėjo (pasišventė) mokslui.*

V [Pcp, Con]: *gyventojai lengvai pasidavė panikai, tėvai nepritarė tokiam sūnaus žingsniui.*

V [P, B]: *obuolys atiteko Marytei, pinigai praverčia (žmogui), (man) pasi-taikė gera knyga, žemė liko sūnui, Jonas bernavo (Paugai), jis atstovavo mūsų kla-sei, mes (niekam) nevergausime, skarelė jai pritinka, senai trobelei tinka šiaudinis stogas, (marčiai) gimė vaikiukas (LKŽ), durys (pelei) nekliūva.*

V [P, Fin]: *dobilai tinka pašarui, ta grandis tau ir žiedui tiktų (Jabl), toks vadovė-lis praverčia savimokai, tėvo uždarbis išeidavo maistui. Naudininko pozicijoje gali eiti naudininkas su bendratimi, pvz.: toks piemuo tik žąsims ganyti tetinka.*

V [P, Comp]: *žmogiškas trumpintelis amžis žydinčioms ir krintančioms prilygs-ta žolelėms (Donel), faktai prieštarauja teiginiui; O ar gal ereliui žvirblis glūps pri-silyginti? (Donel).*

V [P, Con]: *mediena priešinasi statiniam lenkimui, geležis pasiduoda korozijai.*

V [Con, B]: *tėvynei gresia pavojus, kelionė (jam) apsimokėjo, Onytei neina rū-tos (LKŽ), jam nesiseka darbas (veiksmažodis sektis dažnai vartojamas ir be var-dininko, t. y. beasmeniškai, tada jo žymima situacija yra kiek kitokia).*

V [Con, Pcp]: *jam patinka Verutė, seniams pakyrėjo žiema, tos kalbos man įgriso, motinai rūpi vaikai, jam kažkas pasivaideno, sūnui prisikapnavo motina, ilgas darbas (visiems) nusibosta, jam ir nekaltas paukštelis užkliūva (LKŽ), jai prisiminė Urtės likimas (Simon), Zolio kalba labai mėgo Petrui (Žem), man pasibjaurėjo jojo kalba (LKŽ).*

Modelio $N_n - V_f - N_d$ semantinė interpretacija ir vardininko bei naudininko semantinio tarpusavio derinimo galimybės atvaizduotos 3 lentelėje.

3 lentelė

N_n	N_d						
	Benefici- entas	Patientas	Kontr- agentas	Finityvas	Konten- tyvas	Kompa- ratyvas	Percipientas
Agentas ₁	+	+	+	+			
Agentas ₂	+	+					
Percipientas	+			+	+		
Patientas	+			+	+	+	
Kontentyvas	+						+

Vardininko pozicijoje gali būti pavartotas padalyvis arba padalyvinė konstruk-cija, plg.: *jai nusibodo belaukiant, man nebesitiki jį ateisiant; Butkienei dabar tik paaiškėjo meilę pradėjus siausti (Vaižg), taip pat šalutinis prijungiamojo saki-nio dėmuo, plg.: Man nebesitiki, kad jis ateis.*

3.2.4. $N_n - V_f - N_i$

Įnagininkui būdingos ir objektinės, ir adverbialinės (vietos, kelio, kiekio) reikšmės. Kadangi tomis pačiomis adverbialinėmis reikšmėmis lygiagrečiai vartojamos ir kitos formos, ypač prielinksninės konstrukcijos, šių reikšmių įnagininkai, kaip ir vietininkai, įtraukiami į suvestinius modelius su AdvLoc, AdvDir, AdvQuant ir bus aptariami kartu su kitomis alternacinėmis formomis (žr. 3.2.6; 3.2.7; 3.2.8).

Įnagininkas (vienas arba su prielinksniu *su*) yra pagrindinis instrumento reiškėjas, tačiau jam būdingos ir kitos semantinės funkcijos. Nemažam būriui veiksmazodžių įnagininkas yra fakultatyvusis palydovas.

V [A_1 , I]: *sesė staklėmis dūzgena, paukščiai plevėna sparnais, vyrai švytavo kardais, suskambino raktais sargybinis; ji grikštelėjo dančiuku, žybtelėjo akyte (Vaižg); vaikai pilstosi vandeniu, Jonas susijusė diržu, senis pasirėmė lazda, Petras griežė (armonika).*

V [A_1 , P]: *mergaitės pasidalijo obuoliu (plg. obuolį), berniukai susimainė (atsimainė, apsimainė, pasimainė) kepurėmis, jis pasinaudojo dėdės mašina.*

V [A_1 , Con]: *jie verčiasi žvejyba, vyrai žaidė (kortomis), gyventojai užsiima aplinkos tvarkymu, vaikai seka tėvais, ji pasivadino svetima pavarde, jis pasiskelbė karalium, Jonas mokosi agronomu, karys rizikavo (gyvybe), mes tik šaknelėmis maitinomės, jie prekiauja (grūdais), tėvai rūpinasi vaikais (juos rengia, maitina ir t. t.).*

V [A_1 , R]: *velnias pasivertė šunimi (plg. į šunį).*

V [A_1 , CA]: *Kad ne katinas, neapsigintum žiurkėm (LKŽ).*

V [Pcp, Con]: *Vilius labai didžiujosi (arkliais) (Simon), visi stebėjosi jo išmintimi, jis domisi menu, visi bjaurisi tavo poelgiu, jie nepasitiki manimi, abejoju tais pažadais, tėvai džiaugėsi (savo vaikais), tu įsitikinsi mano žodžių teisingumu, ji nusivylė savo drauge, visi juo (plg. jo) bodisi, mes šiluma (plg. šilumos) tebesibaidom, pasigardžiuok uogomis, jis susiviliojo lengvu uždarbiu, mes pasitenkinome antrąja vieta, rūpinkimės kitų vargais, tėvai pasiklovė sūnumis.*

V [B, Con]: *vos atsikratėme nelauktais svečiais (plg. svečių), ponas keliuku saviņas (Žem), mes išsiversime tais pinigais.*

V [P, Con]: *ji ryši senoviška languota skarele, jis ir šiokiądien batais avi, tėvas kailiniais kloji, vaikas užsikrėtė tymais, visi persirgo tuo gripu, jis apsinuodijo (žuvimi), viralas atsiduoda (dūmais), jos veidas dvelkė malone, gyvenimas čia pasižymi dideliu įvairumu, jų globa apsiriboja vien profesinių igūdžių perteikimu, šis žodis eina papildiniu, košė gumulais eina, balandžiai minta grūdais, augalai minta mineralinėmis medžiagomis.*

Patientu dažnai laikoma vieta, kurioje kas nors vienaip ar kitaip reiškiasi, atsiranda, ją padengia ar pripildo, iš jos išeina arba ja eina ir tuo pačiu sukelia tam tikrą jos būseną (pati vieta nėra būsenos šaltinis), pvz.: *pievos pražydo (purienomis), paėžerė nušvito (laužais), dangus mirga (žvaigždėmis), miškas skardėjo paukščiais, daržas aguonomis plieskia, siena marguliavo popieriais, akys pasruvo ašaromis, duobė užsipildė vandeniu, brigada pasipildė jaunais darbininkais, stogas kerpe apsidėjo, krantas nuaugo alksniais, širdis kraujais plūsta, veidas tryško sveikata, krosnis tvoskia karščiu, ten upės pienu plaukia.* Tokio tipo sakiniai daugeliu atvejų yra sakinių su ati-

tinkamais adverbialiniais komponentais tam tikros, dažniausiai stilistiškai žymėtos, transformos, plg.: *Pievos pražydo purienomis* ← *Pievoje pražydo purienos*; *Širdis plūsta krauju* ← *Kraujus plūsta iš širdies*. Įprastinė šių veiksmažodžių reikšmė tokios SemVS nesuponuoja.

V [P, R]: *arklys vėl atvirto žmogum, pati egle tapo, kaimas pasiskirstė viensėdžiais* (plg. *į viensėdžius*), *puodai šukėmis pabiro, skausmas virto džiaugsmu*.

Modelio $N_n - Vf - N_i$ semantinė interpretacija ir tai, kaip tarpusavyje semantiškai derinasi vardininkas ir objektinis įnagininkas, parodyta 4 lentelėje.

4 lentelė

N_n	N_i				
	Instrumentas	Patientas	Kontentyvas	Rezultatas	Kontragentas
Agentas ₁	+	+	+	+	+
Percipientas			+		
Beneficientas			+		
Patientas			+	+	

3.2.5. $N_n - Vf - pN$ (su objektinėmis pN)

Veiksmažodžių palydovais eina dvejopos prielinksninės konstrukcijos (pN): objektinės ir adverbialinės. Adverbialinės pN bus aptariamoms toliau, kartu su kitais adverbialiniais palydovais (AdvLoc, AdvDir, AdvQuant).

Veiksmažodžiai eina su viena ar kita objektine pN, kurių kiekviena turi specialią reikšmę ir tuo skiriasi nuo adverbialinių pN, kurios ta pačia adverbialine reikšme dažnai vartojamos lygiagrečiai su kitomis formomis, plg.: *piemuo nusitvėrė už šakos* [P] – *piemuo nuėjo už medžio* / *po medžiu* / *prie medžio* [Dir].

3.2.5.1. pN pozicijoje – kilmininkas su prielinksniais *ant*, *be*, *dėl*, *iš*, *nuo*, *prie*, *už*.

$N_n - Vf - antN_g$.

V [A_1 , P]: *šuo puolė ant gyvatės, visi užsipoilė ant manęs, tėvas barasi (ant vaikų)*.

V [Pcp, Con]: *aš užpykau (ant tavęs), Jonas siunta (ant manęs)*.

$N_n - Vf - beN_g$.

V [B, Con]: *žmogus savaites apsieina be maisto, aš apsieisiu ir be tavęs, šiaip taip išsivertėme be pagalbos*.

$N_n - Vf - dėlN_g$.

V [A_1 , Con]: *vyras susitarė (dėl kelionės), tėvai pasitarė (dėl sūnaus vedybų)*.

V [Pcp, Con]: *motina susirūpino (dėl sūnaus)* (plg. *sūnumi*).

$N_n - Vf - išN_g$.

V [P, Con]: *metalai susideda iš kristalų, jų butas susideda iš trijų kambarių*.

V [P, O]: *iš to pagalio rankena neišeis, iš tų gulbių palieka panos (LKŽ), komunistų partija išaugo iš marksistinių ratelių, iš erelio pasidarė žmogus*.

V [P, Comp]: *Jonukas išsiskiria iš visų mokinių.*

V [B, Con]: *jie minta iš medžioklės, mes iš rankų darbo gyvename.*

V [Pcp, Con]: *visi stebisi iš manęs (DLKŽ) (plg. manimi), jis džiaugiasi iš tavo nelaimės (DLKŽ) (plg. nelaime), pondi tyčiojasi iš vargšų, visi iš jo juokiasi.*

N_n – Vf – nuoN_g.

V [A₁, CA]: *žemaičiai gynėsi nuo kryžiuočių, bailus ir (nuo zuikio) pabėga, jis pasislėpė (nuo minios), aš vos išsigelbėjau (nuo mirties).*

V [A₁, Con]: *jis atsisakė nuo kelionės (plg. kelionės), jie apsidraudė (nuo sužalojimo).*

V [P, Con]: *gyvybės procesai priklauso nuo saulės šilumos ir šviesos, jie priklauso nuo fabriko savininko.*

V [P, Comp]: *diena nuo nakties nesiskyrė.*

V [Pcp, Con]: *jis atprato nuo darbo, nuo valgymo nenupranti (LKŽ), aš jau nuo mamos pieno atjunkęs (Gud-Guz), jau teliokas nujunko (nuo karvės).*

N_n – Vf – prieN_g.

V [A₁, P]: *jis kabinėjasi prie manęs, merga prikibo prie Jono.*

V [A₁, Con]: *ji labai taikosi prie vyro, Jonas merginasi prie Onos, jis gerinasi (prie manęs), žvėris prisitaiko prie aplinkos, prie mūsų dainos prisidėjo ir merginos.*

V [P, Con]: *kalba priklauso prie visuomeninių reiškinių, balta suknelė tinka prie tamsių plaukų.*

V [Pcp, Con]: *šuo priprato prie naujo šeimininko, jis prigudo prie naujos vietos.*

N_n – Vf – užN_g.

V [A₁, P]: *aš nusitvėriau už šakos (plg. šakos), nė vienas negriebia už degančio galo, nekibk už karštos geležies.*

V [A₁, Con]: *duktė ištekėjo už agronomo, Ona išėjo už Jono.*

V [P, Con]: *žagrė užkliuvo už akmens.*

3.2.5.2. pN pozicijoje – galininkas su prielinksniais apie, į, prieš, už.

N_n – Vf – apieN_a.

V [A₁, Con]: *jie kalbėjo apie naują knygą, jis palankiai atsiliepė apie filmą.*

V [A₁, P]: *moters tiktai apie namus tesiruošia (LKŽ), ana ruošias apie ūkį (J), mergikės sukosi apie pusrytį (Žem).*

V [Pcp, Con]: *jis galvoja apie kerštą, mergina svajojo (apie savo ateitį).*

N_n – Vf – įN_a.

V [A₁, P]: *kažkas beldžia į duris, nė spanga nekimba į meškere (LKŽ), vaikas kabinasi motinai į sijoną.*

V [A₁, I]: *kiaulė kasosi į baslį.*

V [A₂, P]: *perkūnas trenkė į namą, tas kūlaitis brėžia į stiklą (LKŽ), lietaus lašai sudūžgeno į langus.*

V [A₁, B]: *mokinys kreipėsi į mokytoją.*

V [A₁, M]: *jis neatsiliepė į mūsų prašymą (į jo žodžius), niekas neatsišaukė į mano šauksmą, direktorius atsižvelgė į darbininkų pageidavimus.*

V [P, R]: *jie pavirto į akmenis (plg. akmenimis), mūsų vaikai jau išaugo į vyrus, puodynė (į šukes) subyrėjo, rugiai eina į dirses (DLKŽ).*

V [P, Con]: *bulvės į lapus eina, višta išėjo į taukus, mama eina į savočias, jis įaugo į protą (LKŽ), kapitalizmas peraugo į aukščiausią savo išsivystymo laipsnį (LKŽ).*

V [P, Comp]: *vaikas atsigimė į senelį, jis nusidavė į tėvą, literatūra vis labiau panašėja į mokslą.*

$N_n - Vf - priešN_n$.

V [A₁, CA]: *valstiečiai sukilo (prieš ponus), Petriukas kibo prieš šeimninę, jie eina (kovoja) prieš valdžią.*

V [A₁, B]: *aš gerai pasirodžiau prieš draugus.*

V [A₁, Con]: *jie protestavo prieš teisėjo sprendimą.*

$N_n - Vf - užN_n$.

V [A₁, B]: *draugai už mane laiduoja, jis už mane eina (DLKŽ).*

V [A₁, Con]: *jie balsuos už savo kandidatą, balsuosime už tėvynės suklestėjimą.*

V [A₁, M]: *jis atidirbo už skolą, mes atidirbome už penktadienį.*

V [Pcp, Con]: *kiekvienas atsako už savo darbą.*

3.2.5.3. pN pozicijoje – įnagininkas su prielinksniu su.

$N_n - Vf - suN_i$.

V [A₁, Com]: *mušasi gaidys su žąsiniu, Jonas susibarė su broliu, vaikai gainiojasi su šunimis, tėvas susigėrė su svečiu, bernai erzinosi su mergomis, aš atsisveikinau su draugu, kaimynas išsiskyrė su žmona.*

V [A₁, P]: *šeimyna darbavosi su šienu, baudėjai susidorojo su gyventojais, su vagimi mes vieni apsidirbsime.*

V [A₁, CA]: *ligonis kovojo su mirtimi.*

V [Pcp, Com]: *motina pasimatė su sūnumis, ji nesugyvena su vyru, Jonukas susipyko su draugais, sūnus draugavo su kumečio dukra.*

V [Pcp, Con]: *anyta apsiprato su marčia, su tokiu pasiūlymu visi sutiko, jis taikstosi su esama padėtimi, senelis sunkiai susigaušo su tais skaičiais.*

V [B, Con]: *kaip nors išsiversime su pašaru (DLKŽ), aš apsieisiu su penkiais rubliais, jis su pinigais apsiskaitė (DLKŽ).*

V [P, Com]: *šiaurėje Lietuva susieina su Latvija, tarpduryje aš susidūriau su svečiu, jis suartėjo su kaimo jaunimu, mes giminiuojamės su Poškais, teorija siejasi su praktika, jūros užtesys susilieja su pušų ošimu.*

V [P, Con]: *akys apsiprato su patamsiu.*

V [P, Comp]: *qžuoliukas susilygino su uosiu.*

Prielinksninė konstrukcija suN_i, turinti instrumento funkciją, yra instrumentinio įnagininko alternantė (žr. 3.2.4).

3.2.6. $N_n - Vf - AdvLoc$

AdvLoc pozicijoje eina vietininko linksnis, prielinksninės konstrukcijos, vietos prieveiksmiai, kartais įnagininkas. Jų reikšmė nėra specializuota ir jie laisvai pakeičia vienas kitą. AdvLoc paprastai žymi vietą, kurioje kas yra, atsiranda, vyksta, į kurią kas telpa ar netelpa ir pan. Lokatyvinę reikšmę kartais lydi kitų reikšmių atspalviai ir net ją nustelbia, pvz.: *mes užsiregistravome pas budintį [L-A₁], kaimynas atsidūrė bėdoje [L-Con], jie gyvena pertekliuje [L-Con], visi dalyvavo šventėje [L-Con].*

AdvLoc pozicijoje eina įvairios pN: antN_g, anapusN_g, artiN_g, gretaN_g, prieN_g, šaliaN_g, tarpN_g, užN_g, virš(um)N_g; apieN_a, aplinkN_a, pasN_a, pagalN_a, prieš(ais)N_a; poN_i, tiesN_i ir kt.

Dauguma veiksmažodžių, kuriems būdinga ši SinVS, reiškia daikto būseną ar būsenos kitimą, o kai kurie – nekryptingą judėjimą (pvz.: *lakstyti, skrajoti, bėgioti, bėginėti* ir pan.).

Modeliu N_n – Vf – AdvLoc realizuojamos šios SemVS:

V [A₁, L]: *vaikai braidavo klane, paukščiai skrajoja (ore | virš stogų), žąsinas bas-tosi apie trobas | palei miežius, kiaulės laksto palei tvartą | garde, ant stalo bėgioja musės, jis vaikščiojo tarp žmonių, Jonas išsitiesė žemėje, čigonai apsistodavo alksnyne | prie alksnyso | arti kaimo, žmonės sustojo šalikelėse | šalikelėmis.*

V [A₂, L]: *žvilgsnis apsistojo ties fotografija, miestelyje sklido gandai.*

V [P, L]: *Jonas gyvena mieste | už miesto | prie upės, tinkle buvo katilas (Balč), kiškis glūdi paežyje, jie apsinakvojo kaime, viskas atsidūrė ugnyje, mama sėdėjo stak-lėse | ant suolo, sermėgoje išplyšo skylė, karvės brydojo vandenyje, nestovėk lietuje. vanduo užsilaiko molyje, pareis visi javai klėtyje, karkliukai auga pabaliais, pasieniais | pasieniuose stovėjo kubilai, aplink vanduo telkšo, palei sieną stovi lova, lašas kampo po nosimi, bernas nakvojo po tiltu, ties galva kabo lempa, visi pareisim už stalo | užstalėje, ant stalo mėtėsi kortos, pas mane viešėjo draugas.*

3.2.7. N_n – Vf – AdvDir

AdvDir pozicijoje eina įvairios prielinksninės konstrukcijos (lygiagrečiai su konstrukcija iN_a kartais dar pavartojamas iliatyvas: *į mišką | miškan*),rieveiksmiai ir įnagininkas.

Veiksmažodžiai, kuriems būdinga ši SinVS, dažniausiai reiškia daikto judėjimą viena kryptimi, rečiau – įvairiomis kryptimis (pvz., *vaikai laksto koridorium | po koridorių*), kai kurie jų žymi tam tikrą daikto padėtį erdvėje (pvz., *miškas prieina prie upės*)³². Vieni jų reikalingi tik pradinio ar galinio taško arba kelio nurodymo, kiti suponuoja bendrą direktyvo funkciją ir jų valentingumą patenkina bet kuri direktyvinės reikšmės forma ar konstrukcija arba net dvi, trys konstrukcijos (pvz.: *eina takeliu į paežerę, iš Klaipėdos į Vilnių grįžome per Kauną*).

Pradinį tašką reiškia konstrukcijos išN_g ir nuoN_g, galinį tašką – antN_g, iki/li-giN_g, prieN_g, užN_g, iN_a, pasN_a, poN_i ir kt., taip patrieveiksmiai, kelią – perN_a, proN_a, poN_a, apie/aplinkN_a ir kt., taip pat įnagininkas beirieveiksmiai. Su vienais veiksmažodžiais (dažniausiai turinčiais atitinkamus priešdėlius) vartojamos specialios pN, pvz.: *nulipo nuo aukšto, įlipo į medį, užlipo ant arklio, perlipo per tvorą*, kiti veiksmažodžiai vartojami su bet kuria reikiamos reikšmės pN,rieveiksniu ar įnagininku, pvz.: *jis nuėjo į kambarį | prie durų | už durų | po stogu | ten [Ad], mašinos važiuoja plentu | per lauką | pro miestą | aplink miestą [Via]*.

Prie kai kurių veiksmažodžių, ypač tų, kurių reikšmė mažą ką besisieja su judėjimu, direktyvinės pN labai artimos objektinėms, pvz.: *jis atsirėmė į sieną, voratinkliai buvo prisikabinę prie medžių, vaikas glaudžiasi prie motinos, jis prilindo prie viršininkų*.

³² Panašiai kaip judėjimo veiksmažodžiai vartojami ir tokie veiksmažodžiai, kaip (*pa*)žvelgti, (*pa*)žiūrėti, pvz.: *pažvelgiau į saulę | pro langą | iš arti*.

mes bėgome nuo lietaus, žvirblis ištrūko iš katino nagų, mergaitė atsiliko nuo tėvų, Jonas prisidėjo prie mūsų, o kartais direktyvą stelbia ryškus kontentyvinės reikšmės atspalvis, pvz.: jis įsivėlė į nemalonią istoriją, tėvai vis brido į skolas, mes priėjome prie išvados, Jonas gilinasi į dalyko esmę, kūrinys priartėjo prie liaudies epo, jie išsi-vadavo iš bėdos.

Modeliu $N_n - V_f - AdvDir$ realizuojamos šios SemVS:

V [A_1 , Ab]: raitelis nusėdo nuo arklio, veršis iššoko iš gardo, belaisvis ištrūko iš nelaisvės, jis išsibraukė iš sąrašo.

V [A_2 , Ab]: lėktuvas atsiplėšė nuo žemės.

V [P, Ab]: pagalys kyšo iš vandens, ištrykš smala iš pumpurėlių (Tilv), visas saldumas iš vaško išėjęs yra (LKŽ), rašytojas kilęs iš valstiečių šeimos.

V [A_1 , Ad]: žvejys įbrido į vandenį, visi pripuolė prie lango, jis įsėdo į vežimą, gaidys užlėkė ant stogo, viščiukai palindo po višta, nesiartink (prie manęs), jis užėjo už medžio, prie pat nyčių priaudei (LKŽ), aš užėisiu pas tave | į kambarį.

V [A_2 , Ad]: laivas užplaukė ant seklumos, mašina privažiavo prie durų | iki durų, traukinys artinosi (prie stoties), saulė užėjo už debesų.

V [P, Ad]: ant vandens užsidėjo ledas, kepurė užaina ant ausų, mūsų pievos prieina prie ežero, vanduo susigėrė į žemę, dalgis atsidaužė į akmenį, visos avižos parėjo į maišą, rakštis paėjo po nagų, peilis įsmigo žemiau alkūnės | į alkūnę | šalia alkūnės, vaikas pateko po mašina | į mašiną, pupa priaugo iki | ligi dangaus.

V [A_1 , Via]: berniokas peršoko per tvorą, ji perėjo per lieptą, zuikis prabėgo pro mane, vaikas pralįstų pro tą plyšį, jis apėjo aplink trobą, šuo seka paskui piemenį | iš paskos, Jonas prasispraudė pro žmones, vaikai laksto po kiemą | takeliu.

V [A_2 , Via]: ugnis peršoko per griovį, pro uždangstytus langus šviesa menkai tepraeina, pro kiemą | pro šalį pravažiavo rogės, (gatvėmis) važinėja troleibusai.

V [P, Via]: statinė pro duris nepraeina, botagas apsivijo aplink kaklą, medelis apie visą šulnį apaugo (LKŽ).

V [Con, Via]: Usninio gyslom bėgo drebulys (Tilv), šiurpuliai per kūną bėgiojo (LKŽ), karti šypsena perbėgo jos veidu (LKŽ).

V [A_1 , Dir]: karvės brenda į vandenį | per upelį | nuo vieno kranto iki kito | iš vandens į krantą, šunes atbėgo (zuikio pėdomis | prie mūsų | pas mus | iš miško), Jonas grįžo iš medžioklės | namo, mes nusileidome nuo kalno | į pakalnę, vaikai išbėgo iš trobos | į kiemą | pro duris, jis nuėjo vieškelio | tolyn | prie ežero | pro šalį, mes keliaujame (prie jūros | per Lietuvą | po Lietuvą | iš toli).

V [A_2 , Dir]: lėktuvas skrenda (iš Vilniaus | į Maskvą | pažeme), traukinys ateina (iš Trakų | į Vilnių), (rugių viršūnėmis | iš laukų) atbėgdavo vėjas, jau bėg autobusas (į Gargždus (LKŽ) | pro Gargždus | iš Gargždų).

V [P, Dir]: kelias eina per mišką | mišku | pro mišką | į mišką | iš miško, ašaros byrėjo (per skruostus | skruostais | iš akių | ant rankų), dūmai ėjo (iš kamino | pro plyšį | į trobą), miltai byra (iš maišo | į maišą | pro skylę), lapai byra (nuo medžių | ant žemės), kažkas nukrito (nuo stalo | ant stalo), debesys slenka (dangumi | iš vakarų | į vakarus).

3.2.8. $N_n - Vf - AdvQuant$

AdvQuant pozicijoje eina galininkas, prielinksninės konstrukcijos iki/ligi N_g , apie N_a , arti N_g , netoli N_g ir kt., kiekybiniairieveiksmiai *daug, mažai, ilgai, trumpai* ir kt., rečiau – įnagininkas. Kartais AdvQuant pozicijoje eina dvi suporintos pN, pvz.: *paskaita truko nuo trečios iki penktos valandos, miškas tęsėsi nuo Užubalių iki Šventosios krantų* (Vien).

Laiko reikšmės AdvQuant paprastai priklauso nuo veiksmazodžių, turinčių priešdėlį iš-, pra- ir kt. (pvz.: *išbūti, prabūti*), erdvės reikšmės – nuo veiksmazodžių, reiškiančių erdvinę būseną, kartais veiksmą (pvz.: *siekti, tęstis, nusitęsti* ir pan.), svorio reikšmės – nuo veiksmazodžio *sverti*, kainos – nuo veiksmazodžių *kainuoti, atsieiti* ir pan., skaičiaus – nuo veiksmazodžio *skaičiuoti* ir kt. Kiekybinės reikšmės palydovą taip pat turi veiksmazodžiai, reiškiantys asmens (kartais daikto) pajėgumą ką padaryti, pvz.: *jis pakelia visą centnerį, aš iš karto išgeriu litrą*.

Modeliu $N_n - Vf - AdvQuant$ realizuojamos šios SemVS:

V [A_1 , Q]: *vaikai pralaktė visą dieną | ligi vakaro | apie valandą, jaunieji specialistai atidirba paskirtą laiką, Jonas išdirbo apie dvi savaites | arti dviejų savaičių | iki rudens, praudžiau visą pavasarį; mokinys nušoko tris metrus | arti trijų metrų | iki tvoros; vaikas suskaičiavo iki šimto*.

V [A_2 , Q]: *audra prasiutėjo visą naktį, radijas ištylėjo visą dieną | iki vakaro*.

V [P, Q]: *jo laimė truko neilgai, paskaita truko dvi valandas | apie dvi valandas | iki antros valandos, ta priespauda tęsėsi šimtmečiais | labai ilgai, ji prasirgo visą žiemą | iki pavasario, prastovėjau netoli valandos, tėvukas išgyveno devyniasdešimt metų | iki devyniasdešimties metų | labai ilgai; šis miškas tęsiasi dešimtimis | dešimtis kilometrų, pieva nueina (nusitęsia) iki Nemuno, kūno ilgis siekia tris metrus, saulė tik per sprindį | nedaug tepakilo; vilnos sveria kilogramą | mažai | daug; liftas pakelia (t. y. gali pakelti) penkis žmones; knyga kainuoja du rublius | nebrangiai; tiražas siekia penkis tūkstančius egzempliorių*.

V [Pcp, Q]: *mergaitė prasvajavo visą naktį | ligi aušros*.

3.2.9. $N_n - Vf - Adv$

Veiksmazodžiams *elgtis, gyvuoti, gyventi* „gyvuoti“, *laikytis* ir kt. būtinai reikalingas būdo reikšmėsrieveiksmis, kuris apibūdina veiksmazodžio žymimą veiksmą atskleisdamas jo turinį. Prieveiksmį gali pakeisti lyginamasis posakis, kartais prielinksninė konstrukcija, plg. *tu pasielgei vyriškai | kaip vyras | pagal įstatymą*.

V [A_1 , Con]: *mokinys elgėsi pavyzdingai, ir vilkas taip nebūtų pasielgęs*.

V [P, Con]: *šeima laikosi gerai, mes gyvename nekaip; Kaip jūs gyvuate? Plg. dienos eina ilgain*.

3.2.10. $N_n - Vf - Inf$

Veiksmazodžiai, reiškiantys tam tikrą asmens nusiteikimą veiksmo atžvilgiu ar pasiruošimą jį atlikti (pvz.: *mėgti, bijoti, paprasti, sutikti, ruoštis, ryžtis, susiprasti, atsisakyti, tingėti, gailėti(s)* ir kt.), taip pat per didelį ar per mažą veiksmo kiekį arba veiksmo atlikimą ne laiku (pvz.: *padauginti, numazinti, nuankstinti, pavėlinti* ir kt.),

be vardininko, reikalauja bendraties, kuri atskleidžia jų turinį³³. Bendraties veiksmo subjektas visada tas pats kaip ir veiksmožodžio asmenuojamosios formos.

V [A₁, Con]: *mes atsisakome bendradarbiauti su jumis, jis sutiko mums padėti, svečias susiruošė išeiti.*

V [Pcp, Con]: *Ona tingi austi, aš bijau ten eiti, tėvas ryžosi pasikalbėti su sūnumi, ji nesusiprato paklausti, Jonas mėgsta griežti smuiku, mes papratome anksti keltis.*

V [C, Con]: *jis niekam nenudaugina duoti (LKŽ), aš truputį paankstinau ateiti (LKŽ), nepamažink išvirti košės (LKŽ).*

3.2.11. N_n – Vf – Inf / Part / SD

Veiksmožodžiai, reiškiantys veiksmo realizavimo perspektyvą (pvz.: *tikėtis, viltis, svajoti, manyti, nuspręsti, nutarti, su(si)tarti, ketinti, apsiimti*, kartais *bijoti* ir kt.), reikalauja arba bendraties, arba būsimosios 1. veikiamosios dalyvio, arba juos atstojančio šalutinio prijungiamosios sakinio dėmens. Šie alternantai kiekvienu atveju gali pakeisti vienas kitą, pvz.: *jis tikisi pasveikti / pasveiksis / kad pasveiks*. Vardininkas su dalyviu sudaro specifines konstrukcijas (nominativus cum participio), kurios būdingos platesniam veiksmožodžių ratui (apie jas žr. Ambrazas 1978; 1979, 96 tt.).

Šiuo sintaksiniu modeliu realizuojamos tik dvi SemVS:

V [Pcp, Con]: *mes bijome pavėluoti / pavėluosiu / kad pavėluosime; aš manau suspėti / suspėsiu / kad suspėsiu; jis viliasi gauti / gausiu / kad gaus geresnį darbą.*

V [A₁, Con]: *jis apsiėmė tai padaryti / padarysiu / kad tai padarys; susitarkime kol kas nepasakoti apie šį incidentą (Myk-Put) (plg. nepasakosiu / kad nepasakosime...); [jie] sukalbėjo sekmadienį užsakus paduoti (Žem).*

3.2.12. N_n – Vf – Part / SD

Ši SinVS būdinga frazinio valdymo veiksmožodžiams, žymintiems fizinę ir psichinę percepciją bei psichinę veiklą (pvz.: *matyti(s), regėti(s), jausti(s), pa(si)justi, manyti(s), tartis, žinoti(s), su(si)prasti, susigriebti, at(si)minti, už(si)miršti, įsitiškinti, abejoti* ir kt.), informaciją (pvz.: *sakyti(s), minėti, liudyti, skelbti(s), tvirtinti, kalbėti, rašyti(s), gintis, teisintis* ir kt.), emocinę bei apsimestinę būseną (pvz.: *džiaugtis, bijoti(s), baisėtis, rūpintis, sielvartauti, gailėtis, verkti, gėdytis, apsimesti, išsiduoti, dėtis, slėpti(s), tartis, būtis* ir kt.); su neveikiamaisiais dalyviais dar eina veiksmožodžiai, reiškiantys norą ar nenorą, stengimąsi ar vengimą, baime, prašymą,

³³ Faziniai (pvz.: *pradėti, imti, baigti* ir kt.) ir kai kurie modaliniai veiksmožodžiai (pvz.: *galėti, turėti, privalėti, pajėgti, sugebėti* ir pan.) tik modifikuoja bendraties žymimo veiksmo reikšmę todėl bendratis nėra jų valentinis palydovas, o kartu su veiksmožodžio asmenuojamąja forma sudaro sakinio verbalinį centrą (plg. Helbig–Schenkel 1975, 57–58).

Kai kurių veiksmožodžių bendratis kartais vartojama substantyviškai, t. y. vietoj daiktavardžių, pvz.: *tuoj atsirado valgyti ir gerti* (plg. *valgių ir gėrimų*), *motina įnešė praustis* (plg. *dubenį su vandeniu*), *šeimininkė padėjo ant stalo valgyti* (plg. *valgius*), *dėdė davė jam užsirūkyti* (plg. *cigaretę*). Šiais atvejais bendratis vartojama atitinkamo linksnio pozicijoje, yra linksnio pakaitalas.

įpratimą (pvz.: *norėti, mėgti, laukti(s), spirtis, paprasti, apsikęsti, bijoti(s)* ir kt.)²⁴. Dalyviai dažniausiai vartojami su sangražiniais veiksmažodžiais (sangražos dalelytė funkcionuoja kaip gramatinis rodiklis, žymintis tų veiksmažodžių ir dalyvio veiksmų subjekto tapatumą, žr. Ambrazas 1978, 58). Prie nesangražinių veiksmažodžių šioje pozicijoje dažniau pasitaiko prijungiamojo sakinio šalutinis dėmuo; pastarasis konstrukciją su veikiamuoju dalyviu gali pakeisti tik tuo atveju, jeigu pagrindinio ir šalutinio dėmens veiksmų subjektas tas pats, pvz.: *jis su(si)prato padaręs / kad padarė klaidą*. Plg. su neveikiamuoju dalyviu: *katė nori paglostoma / kad ją paglostytų / kad būtų paglostoma* (veiksmų subjektai skirtingi).

Šių veiksmažodžių semantinė charakteristika taip pat neįvairi.

V [Pcp, Con]: *jis mano(si) sapnuojąs / kad sapnuoja; jie matė nieko nelaimėsią / kad nieko nelaimės; supratau apsirikęs / kad apsirikau; lapė džiaugėsi turėsianti / kad turės gardų pusrytį; motina apsimetė nieko nepastebėjusi / kad nieko nepastebėjo; tikiuosi išteisinamas / kad būsiu išteisintas / kad mane išteisins; arklys bijo mušamas / kad jo nemuštų / kad nebūtų mušamas per snukį*.

V [A₁, Con]: *jis sako(si) viską žinąs / kad viską žino; pirklys pasirašė atiduosiąs (plg. kad atiduos) visą savo gėrybę (BsRP); Antanas užsigynė nematęs (Žem) / kad nematė; senutė atskalbino negersianti / kad negers degtinės; tuomet nesispirs peršama (Žem) / kad jai nepirštų*.

3.2.13. N_n – Vf – SD

Subordinuotojo dėmens (SD) pozicijoje dažniausiai eina prijungiamojo sakinio šalutinis dėmuo, rečiau – bejungtukio sakinio priklausomasis dėmuo (pvz.: *O ašmaniau – saulė teka*). Šiaip jau SD dažniausiai užima linksnių bei prielinksninių konstrukcijų poziciją ir turi tokią pačią semantinę funkciją, vadinasi, vartojamas kaip šių palydovų pakaitalas, plg.: *mačiau saulės tekėjimą* [Con] / *kaip teka saulė* [Con]; *galvojau apie būsimą darbą* [Con] / *kaip dirbsiu* [Con]. Tik tais atvejais, kai SD turi kitokią semantinę funkciją, jį galima laikyti specialiu veiksmažodžio palydovu ir jo SinVS elementu, pvz.: *Jie tiria, kokie turtai slėpi jūros dugne* [Con], plg. *jie tiria jūros dugną* [P]; *Visi skaitė, kas ten buvo rašoma* [Con], plg. *visi skaitė skelbimą* [P]; *Tu suskaičiuok, kiek žmonių yra salėje* [Con], plg. *tu suskaičiuok žmones* [P].

Kartais SD negali pakeisti nei daiktavardžio linksnis ar prielinksninė konstrukcija, nei bendratis ar dalyvis (pastarieji du negali pakeisti SD dėl to, kad pagrindinio ir šalutinio dėmens veiksmų subjektai skirtingi), pvz.: *Aš maniau, kad kas bloga atsitiko*. Šiais atvejais SD gali pakeisti tik klausiamasis ar neigiamasis įvardis, pvz.: *Ką tu manei?; Aš nieko nemaniau*, taip pat galininko ir padalyvio konstrukcija (apie ją žr. Ambrazas 1968; 1974, 265–270), pvz.: *maniau ką bloga atsitikus*.

Šio sintaksinio modelio semantinė charakteristika panaši kaip ir dviejų ankstesniųjų, taip pat turinčių SD (žr. 3.2.11; 3.2.12).

²⁴ Šiame straipsnyje pasinaudota V. Ambrazo pateiktu šias konstrukcijas valdančių veiksmažodžių sąrašu ir jų skirstymu grupėmis (1978, 8–9).

Dalyviai neina valentiniais palydovais prie fazinių veiksmažodžių *liautis, baigti, nustoti*, kurie nežymi atskiro veiksmo, o tik suteikia dalyvio veiksmui fazinę baigties charakteristiką, pvz., *nustojo (liovėsi) liję* (plg. Ambrazas 1978, 12).

V [Pcp, Con]: *Karšinčius nusprendė, kad jai viduriai apsivertė* (Cvir); *Grigienė iš visų jėgų stengėsi, kad vyras to nepastebėtų* (Krėv); *Jis nesiorientavo, kur reikia važiuoti*; *Justukas sumetė, kad tuo sienoju galima pasinaudoti laivo vietoj* (Maš).

V [A₁, Con]: Gal žmonės tik melavo, kad yra kažkokia valdžia (Krėv).

3.2.14. Atskirai minėtini tie veiksmažodžiai, kurie gramatikose paprastai laikomi (netikrosiomis) jungtimis. Jie turi tam tikrą leksinę reikšmę, bet kartu pasako ir tarinio vardine dalimi išreikšto požymio egzistavimą; tuo jie artimi jungčiai *būti*, kuri leksinės reikšmės neturi (dėl to nėra pamato kalbėti ir apie jos valentingumą). Visi šie veiksmažodžiai valdo kontentyvinės arba rezultatinės reikšmės įnagininką, tačiau, kaip ir jungtis *būti*, vartojami ir su predikatinio daiktavardžio ar būdvardžio vardininku (taip pat ir su jį atstojančiomis formomis: prielinksninėmis konstrukcijomis, lyginamaisiais posakiais ir kt.).

Vieni jų dažniau eina su įnagininku, kiti — su vardininku. Šių veiksmažodžių SinVS ir SemVS daugeliu atvejų neatitinka sakinio predikatinės struktūros (plg. 29 išnašoje pateiktas abejones dėl modelio N_n—Vf—Adv). Galima išskirti porą šių veiksmažodžių grupių: 1) N_n—Vf—N_i/N_n/Adj_n (*dedasi, apsimeta, darosi, pasidarė, tapo, liko, virto*), pvz.: *jis dedasi karalium / karalius / piktas* (plg. *nežinąs*); 2) N_n—Vf—N_i/N_n/Adj_n/Adv (*jaučiasi, atrodo*), pvz.: *jis jaučiasi žmogumi / žmogus / sveikas* (plg. *sveikstąs*) / *neblogai*. Daiktavardžių bei būdvardžių vardininkas ar prievaismis gali pasirodyti ir kitose (trivalenčių, beasmenių veiksmažodžių) SinVS.

4. BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Straipsnyje išdėstytas mintis bei samprotavimus, taip pat jų praktinį pritaikymą galima trumpai reziumuoti šiais teiginiais:

1. Pati detaliesia veiksmažodžių sintaksinė klasifikacija yra paremta jų valentinėmis ypatybėmis. Pagal valentingumą veiksmažodžiai skiriami į asmeninius ir beasmenius, į vienvalenčius, dvivalenčius, trivalenčius, keturvalenčius ir nevalentinguosius. Toliau jie grupuojami pagal jų sintaksinę valentingumo struktūrą, t. y. pagal konkrečius sintaksinius valentingumo modelius. Galiausiai, remiantis jų semantiniu valentingumu, veiksmažodžiai skirstomi į sintaksines-semantines grupes.

2. Šitaip klasifikuojant veiksmažodžius, reikia žinoti, koks jų sintaksinis ir semantinis valentingumas. Sintaksinis valentingumas — tai veiksmažodžio reikšmės sąlygojamas poreikis jungtis su apibrėžtu skaičiumi tam tikros formos žodžių — valentinių palydovų. Veiksmažodžio sintaksinį valentingumą atvaizduoja sintaksinė valentingumo struktūra (SinVS). Semantinis valentingumas — tai veiksmažodžio nusakomos tikrovės situacijos tam tikra semantinė interpretacija, fiksuojama kaip atitinkamas semantinių funkcijų (aktantų, arba semantinių linksnių) rinkinys, kitaip tariant, tai veiksmažodžio bendroji signifikacinė reikšmė, kurią jis, kaip predikatas, turi sakinyje. Veiksmažodžio semantinį valentingumą atvaizduoja semantinė valentingumo struktūra (SemVS).

3. Veiksmažodžio valentinių palydovų skaičius atitinka jo SemVS aktantų skaičių. Daugeliu atvejų tam tikras atitikimas yra taip pat tarp palydovų gramatinės formos ir aktantų semantinių funkcijų.

4. Tiek semantinis, tiek sintaksinis veiksmažodžio valentingumas turėtų būti nustatomas analizuojant su tuo veiksmažodžiu sudarytus sakinius, nes tik sakinyje paaiškėja veiksmažodžio bendroji signifikacinė reikšmė ir jo sintaksinio jun-

gimosi galimybės. Kai veiksmazodžio SemVS nustatoma remiantis tik jo leksine reikšme, ji tiek aktantų skaičiumi, tiek jų pobūdžiu visiškai atitinka nusakomą tikrovės situaciją, nes į ją tiesiogiai perkeliama visi situaciniai referentų vaidmenys. Tada ignoruojama veiksmazodžio (taip pat ir sakinio) bendroji signifikacinė reikšmė ir visi sakiniai, kuriuos galima susieti su ta pačia tikrovės situacija, laikomi semantiškai identiškais, o iš to galima daryti prielaidą, kad visiškai atitikimas yra taip pat tarp gramatinės struktūros ir ekstralingvistinės situacijos.

5. Veiksmazodžiai klasifikuojami remiantis jų bendrąja signifikacine reikšme; veiksmazodis vienu atveju gali būti divalentis, kitu – trivalentis ar vienvaiventis ir pan. Viena is atvejais atskiros veiksmazodžio reikšmės susijusios su skirtingomis tikrovės situacijomis, kitais – ta pati tikrovės situacija veiksmazodžio skirtingai semantiškai interpretuojama. Atskiros signifikacinės reikšmės išryškina skirtingą tos pačios situacijos nusakymo perspektyvą: į pirmą vietą iškeliami vis kiti referentai ir jie kitaip semantiškai interpretuojami. Tokiais atvejais skirtingas ir veiksmazodžio sintaksinis valentingumas.

Šitaip klasifikuojant veiksmazodžius, neturi lemiama s reikšmės tai, kad nėra aiškių ribų tarp polisemijos ir homonimijos.

6. Veiksmazodžių palydovai yra būtini arba fakultatyvūs. Šis jų skirtumas nustatomas išoriniame sintaksės lygmenyje, tačiau veiksmazodžių sintaksinei klasifikacijai jis yra nerelevantiškas. Veiksmazodis skiriamas prie tam tikros sintaksinės klasės atsižvelgiant į jo turimų palydovų skaičių ar formą, nesvarbu, ar tie palydovai būtini, ar fakultatyvūs. Palydovų fakultatyvumas būdingas atskiriems veiksmazodžiams, o ne jų sintaksinėms klasėms: tai pačiai klasei priklauso veiksmazodžiai ir su būtinaisiais, ir su fakultatyviaisiais palydovais. Palydovų fakultatyvumas aktualus tiriant atskirų veiksmazodžių valentingumą, sudarant veiksmazodžių valentingumo žodynus, taip pat tiriant veiksmazodinių sakinių struktūrą.

LITERATŪRA

[Abraham W. (ed.)] Valence, Semantic Case and Grammatical Relations. Papers Prepared for the Working Group "Valence and Semantic Case". 12th International Congress of Linguists. University of Vienna, Austria, August 29 to September 3, 1977. – Amsterdam, 1978.

Ambrasas V. Galininkas su padalyviu senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose. – Baltistica, 1968, t. 4(2), p. 195–209.

Ambrasas V. Lietuvių kalbos vardininko su dalyviu (nominativus cum participio) struktūra ir raida. – Kn.: Lietuvių kalbotyros klausimai, 1978, t. 18, p. 7–67.

Ambrasas V. Lietuvių kalbos dalyvių istorinė sintaksė. – V., 1979.

Bondzio W. Das Wesen der Valenz und ihre Stellung im Rahmen der Satzstruktur. – Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin. Ges.-Sprachwiss. Reihe. 1969, Jg. 18, H. 2, S. 233–240.

Bondzio W. Valenz, Bedeutung und Satzmodelle. – In: Beiträge zur Valenztheorie. Halle (Saale), 1971, S. 85–103.

Bondzio W. Abriß der semantischen Valenztheorie als Grundlage der Syntax. – Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung, 1976, Bd. 29, H. 4, S. 354–363 (T. 1); 1977, Bd. 30, H. 1, S. 261–273 (T. 2); 1978, Bd. 31, H. 1, S. 21–33 (T. 3).

Bräuer R. Die Valenztheorie. Ihre Geschichte, ihr aktueller Stand und ihre Möglichkeiten. – Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin. Ges.-Sprachwiss. Reihe. 1974, Jg. 23, H. 3/4, S. 267–280.

- Cook W. A. A Case Grammar Matrix Model (And Its Application to a Hemingway Text). — In: Abraham (ed.) 1978, p. 295–309.
- Drukteinis A. Objekto sąvoka ir kai kurie požymiai. — Kalbotyra, 1982, t. 33 (1), p. 15–20.
- Emons R. Valenzen englischer Prädikatsverben. — Tübingen, 1974 (6) (Linguistische Arbeiten, 22).
- Erben J. Abriß der deutschen Grammatik. — Berlin, 1964.
- Erben J. Deutsche Grammatik. — Frankfurt am Main, 1968.
- Fillmore Ch. J. The Case for Case. — In: Universals in Linguistic Theory. New York, 1968, p. 1–88.
- Fillmore Ch. J. Types of Lexical Information. — In: Studies in Syntax and Semantics. Dordrecht — Holland, 1969(a), p. 109–137.
- Fillmore Ch. J. Toward a Modern Theory of Case. — In: Modern Studies in English. Readings in Transformational Grammar. New Jersey, 1969(b), p. 361–376.
- Fillmore Ch. J. Subjects, Speakers and Roles. — In: Semantics of Natural Language. Dordrecht — Holland, 1972, p. 1–24.
- Fink S. R. Case Grammar and Valence Theory at a Stalemate? The Relevance for Semantic Memory. — In: Abraham (ed.) 1978, p. 177–190.
- Flämig W. Valenztheorie und Schulgrammatik. — In: Beiträge zur Valenztheorie. Halle (Saale), 1971, S. 105–121.
- Geniušienė E. Lietuvių kalbos veiksmažodžių sintaksinė klasifikacija. — Kalbotyra, 1971, t. 23 (1), p. 7–16.
- Geniušienė E. Dabartinės lietuvių kalbos konversiniai sangražiniai veiksmažodžiai. — Baltistica. II priedas, 1977, p. 63–69.
- Grenda Č. Apibrėžtumo/neapibrėžtumo požymių opozicija veiksmažodžių konstrukcijose su daiktavardžiu. — Kalbotyra, 1979, t. 30 (1), p. 32–38.
- [Helbig G. (Hrsg.)] Beiträge zur Valenztheorie. — Halle (Saale), 1971.
- Helbig G. Zur semantischen Charakteristik der Argumente des Prädikats. — In: Probleme der Bedeutung und Kombinierbarkeit im Deutschen. Leipzig, 1977, S. 40–92.
- Helbig G. Zum Status der Valenz und der semantischen Kasus. — Deutsch als Fremdsprache, 1979, H. 2, S. 65–78.
- Helbig G. Valenz — Satzglieder — Semantische Kasus — Satzmodelle. — Leipzig, 1982.
- Helbig G., Schenkel W. Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben. — Leipzig, 1975.
- Jablonskis J. Rinkiniai raštai. — V., 1957, t. 1.
- Jakaitienė E. Lietuvių kalbos leksikologija. — V., 1980.
- Moravcsik E. A. Case Marking of Objects. — In: Universals of Human Language. Vol. 4. Syntax. Stanford, California, 1978, p. 251–289.
- Palmer F. R. Semantics. — M., 1982.
- Pasch R. Zum Status der Valenz. — Linguistische Studien. Reihe A/42, Berlin, 1977, S. 1–50.
- Schenkel W. Zur semantischen Kombinierbarkeit deutscher Verben mit Substantiven. — In: Probleme der Bedeutung und Kombinierbarkeit im Deutschen. Leipzig, 1977, S. 93–115.
- Slizienė N. Veiksmažodžių valentingumo klausimu. — Kn.: Lietuvių kalbotyros klausimai, 1978, t. 18, p. 107–123.
- Slizienė N. Subjektinimo ir objektinimo vaidmuo nustatant lietuvių kalbos veiksmažodžių sintaksinį valentingumą. — Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija, 1980, t. 1(70), p. 93–105.
- Sommerfeldt K. E. Zur Besetzung der Leerstellen von Valenzträgern. — Deutsch als Fremdsprache, 1973, H. 2, S. 95–101.
- Sommerfeldt K. E. Bedeutungsanalyse und Valenztheorie im Dienste der Konfrontation. — Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung, 1977, Bd. 30, H. 3, S. 251–260.

Sommerfeldt K. E., Schreiber H. Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Adjektive. — Leipzig, 1974.

Starosta S. The One Per Cent Solution. — In: Abraham 1978, p. 459—575.

Tekorienė D. Sintaksinė semantika, jos nagrinėjimo metodai ir žodžių junginių semantikos problemos. — Kalbotyra, 1982, t. 33 (1), p. 132—139.

Tesnière L. Éléments de syntaxe structurale. — Paris, 1959.

Vater H. On the Possibility of Distinguishing between Complements and Adjuncts. — In: Abraham 1978, p. 21—45.

Viehweiger D. u. a. Probleme der semantischen Analyse, als: Studia Grammatica XV. — Berlin, 1977.

Wotjak G. Kontrastive Verbbeschreibung und Valenzanalyse. — Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung, 1976, Bd. 29, H. 4, S. 364—374.

Wotjak G. Einige Überlegungen zur Valenztheorie und Kasusgrammatik. — Deutsch als Fremdsprache, 1978, H. 3, S. 177—181.

Абозина Н. М. Дательный с двойной синтаксической соотнесенностью в современном немецком языке. — Уч. зап. ЛГПИ. Л., 1963, т. 255, с. 23—36.

Адмони В. Г. Структурный каркас элементарного предложения в современных германских языках. — В кн.: Структурно-типологическое описание современных германских языков. М., 1966, с. 165—197.

Апресян Ю. Д. Экспериментальное исследование семантики русского глагола. — М., 1967.

Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. — М., 1974.

Арутюнова Н. Д. Проблемы синтаксиса и семантики в работах Ч. Филлмора. — ВЯ, 1973, N 1, с. 117—124.

Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. — М., 1976.

Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения. — Л., 1977.

Валяева И. М. Особенности структуры предложения, связанные с семантикой и валентностью глагола. — В кн.: Структура предложения и классы слов в романо-германских языках. Калинин, 1975, с. 119—125.

Варина В. Г. Проблема денотата и вопросы языкового значения. — Иностранные языки в высшей школе, 1963, вып. 2, с. 38—54.

Гак В. Г. Высказывание и ситуация. — В кн.: Проблемы структурной лингвистики — 1972. М., 1973, с. 349—372.

Генюшене Э. Ш. Валентностные классы литовского глагола и система синтаксических структур. — В кн.: Синтагматика, парадигматика и их взаимодействие на уровне синтаксиса. Матер. конф. Рига, 1970, с. 58—60.

Генюшене Э. Ш. Рефлексивные глаголы в балтийских языках и типология рефлексивов. — Вильнюс, 1983.

Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление. — Л., 1972.

Курилович Е. Очерки по лингвистике. — М., 1962.

Лайонз Д. Введение в теоретическую лингвистику. — М., 1978.

Ломтев Т. П. Описание структуры предложения на основе его функционального представления. — Slavica, 1965, N 34, fasc. 3, с. 422—430.

Москальская О. И. Синтаксическая парадигматика и синтаксическая деривация. — В кн.: Проблемы общего и германского языкознания. М., 1978, с. 71—78.

Пирьян З. М. Дательный падеж и его стилистическое использование в немецком языке. — В кн.: Вопросы грамматического строя германских языков. Омск, 1974, с. 74—81.

Распопов И. П. Сказуемое как конструктивный центр предложения. — В кн.: Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. Л., 1975, с. 162—168.

Семенюк М. П. Уровни исследования валентности. — В кн.: Лексико-грамматическая сочетаемость в германских языках. Челябинск, 1977, с. 111—116.

- Сильницкий Г. Г. Семантические типы ситуаций и семантические классы глаголов. — В кн.: Проблемы структурной лингвистики — 1972. М., 1973, с. 373—391.
- Степанов Ю. С. К универсальной классификации предикатов. — Изв. АН СССР. Сер. лит.-ры и яз. 1980, т. 39, N 4, с. 311—323.
- Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения. — М., 1981.
- Степанова М. Д. Теория валентности и валентный анализ. — М., 1973.
- Сусов И. П. Ситуация как означаемое предложения на реляционном уровне. — В кн.: Вопросы английской и французской филологии. Тула, 1972, с. 25—48.
- Сусов И. П. Семантическая структура предложения. — Тула, 1973.
- Филлмор Ч. Дело о падеже открывается вновь. — В кн.: Новое в зарубежной лингвистике. М., 1981, вып. 10, с. 496—530.
- Храковский В. С. Пассивные конструкции. — В кн.: Типология пассивных конструкций. Диатезы и залог. Л., 1974, с. 5—45.
- Храковский В. С. Исчисление диатез. — В кн.: Диатезы и залог: Тез. конф. „Структурнотипологические методы в синтаксисе разноструктурных языков“. Л., 1975, с. 34—51.
- Чейф У. Л. Значение и структура языка. — М., 1975.
- Шмелев Д. Н. Синтаксическая членимость высказывания в современном русском языке. — М. 1976.
- Эльзбутас Ю. В. Дательный заинтересованного лица в современном русском и литовском языках. — Филол. науки, 1967, N 3, с. 3—13.

Н. СЛИЖЕНЕ

ВАЛЕНТНОСТЬ И СИНТАКСИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ГЛАГЛОВ ЛИТОВСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

В статье излагается взгляд автора на глагольную валентность и раскрываются возможности ее применения в синтаксической классификации глаголов. Рассматриваются две стороны валентности глагола: семантическая и синтаксическая, на основе которых глаголы делятся на синтаксические классы и синтактико-семантические группы.

Под семантической валентностью глагола автором понимается определенная семантическая интерпретация обозначаемой глаголом ситуации, которая фиксируется как некий набор семантических функций (актантов, или семантических падежей). (В статье представлен список семантических падежей, которыми пользуется автор, и их краткие характеристики.)

Автор придерживается мнения, что между реальной ситуацией и представляемой глаголом ее семантической интерпретацией прямого соответствия нет. Одна и та же ситуация может получить различные интерпретации; на первый план выдвигаются каждый раз иные референты, меняется их семантическая оценка и перспектива представления ситуации. Один и тот же глагол данную ситуацию может обозначать по-разному, каждый раз у него иное общее сигнификативное значение и иная семантическая валентность. Поэтому глаголы классифицируются как семемы: в одном случае тот же глагол может быть двухвалентным, в другом — трех- или одновалентным и т.п. Вследствие того для синтаксической классификации не имеет решающего значения отсутствие четких границ между явлениями полисемии и омонимии.

Семантическая валентность глаголов изображается в виде семантических структур, которые в основном соответствуют семантической структуре (или пропозиции) образованных с данными глаголами предложений.

Синтаксическая валентность — это потребность глагола в определенном наборе словоформ — валентных партнеров, обусловленная его значением. Число валентных партне-

ров соответствует числу актантов в семантической структуре валентности глагола. Партнеры — это синтаксические репрезентации актантов. Во многих случаях некоторое соответствие наблюдается также между грамматической формой партнеров и семантическими функциями актантов. Синтаксическая валентность глагола изображается в виде синтаксических структур, или синтаксических моделей, которые в свою очередь моделируют синтаксическое ядро предложения, образованного с данным глаголом.

И семантическая, и синтаксическая структура валентности глагола, по мнению автора, должна устанавливаться при анализе образованных с данным глаголом предложений, так как только в предложении выясняются общее сигнификативное значение глагола и его сочетательные возможности. Если семантическая валентность глагола устанавливается исключительно на основе его лексического значения, семантическая структура валентности неизбежно отождествляется с положением вещей в реальной ситуации, образ которой содержится в человеческом сознании. Ситуативные роли референтов переносятся в семантическую структуру валентности глагола, и она полностью соответствует составу реальной ситуации по отношению к числу и характеру актантов. Поэтому всем предложениям, которые можно соотносить с одной и той же реальной ситуацией, приписывается одинаковая семантическая структура, несмотря на различия в обозначении ими данной ситуации и в синтаксической структуре.

Валентные партнеры глаголов являются обязательными или факультативными. Данное различие устанавливается на поверхностном синтаксическом уровне (т.е. в предложении) но для синтаксической классификации глаголов оно нерелевантно. Отнесение глагола к определенному синтаксическому классу не зависит от того, являются ли его партнеры обязательными или факультативными. Факультативность партнеров является приметой отдельных глаголов, а не всего синтаксического класса. Она актуальна при исследовании валентности отдельных глаголов, при составлении валентностных словарей, а также при изучении синтаксической структуры глагольных предложений.

В литовском языке по отношению к валентности глаголы делятся на личные и безличные, на одно-, двух-, трех-, четырехвалентные и авалентные (с нулевой валентностью). Более мелкие классы образуют глаголы с формально одинаковой конкретной синтаксической структурой валентности. Наконец, на основе семантической валентности глаголы подразделяются на синтактико-семантические группы.

N. SLIŽIENĖ

THE VALENCE AND THE SYNTACTIC CLASSIFICATION OF LITHUANIAN VERBS

Summary

The most detailed syntactic classification of verbs is possible to make on the ground of their valence. This paper concerns itself with the syntactic and semantic valence of Lithuanian verbs and its practical application in their syntactic classification.

The semantic valence of verb is considered a certain semantic interpretation of the situation given by the verb, the interpretation being fixed as a complex of semantic functions (or semantic cases). It seems plausible to assume that there is no direct correspondence between the external situation and its semantic interpretation provided by the verb. The same situation can be interpreted by various verbs as well as by the same single verb differently from the semantic point of view, and in every case the significance and the semantic valence (as well as the syntactic valence) of verb is different. Consequently the verbs with respect to their valence are classified as sememes: every sememe provides a different perspective of the same situation which is represented by the semantic valence of verb in terms of different semantic cases (actants). The semantic valence of verb is represented as a semantic valence structure, which virtually corresponds to the semantic structure (or proposition) of the sentence containing this verb.

The syntactic valence of verb is considered to be a verbal potency to take certain complex of word forms (complements), determined by its meaning. The number of complements corresponds to the quantity of actants in the semantic structure. Complements are the syntactical representatives of actants. Some associative link (but not the correspondence one-to-one) is seen also between the semantic functions and grammatical forms of complements. The syntactic valence of verb is represented as a syntactic valence structure, which in the main fashions the nuclear pattern of the sentence containing this verb.

The distinction between obligatory and optional complements seems to be irrelevant to the syntactic classification of verbs. The optionality of complements is peculiar to separate verbs, not to whole syntactic class of verbs.

With respect to their valence verbs are divided foremost into personal and impersonal verbs, then according to the number of their complements into avalent, monovalent, divalent, trivalent and tetravalent verbs. Furthermore verbs are subclassified after the fashion of their specific syntactic valence structures and, lastly, the syntactic-semantic groups of verbs are divided according to their semantic valence structure.